

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВАДИМА ГЕТЬМАНА**

Факультет економіки та управління

Кафедра національної економіки та публічного управління

Освітньо-професійна програма:

Державна політика та публічне управління

Галузь знань: 28 Публічне управління та адміністрування

Спеціальність: 281 Публічне управління та адміністрування

Форма навчання: очна (денна)

КВАЛІФІКАЦІЙНА МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА

на тему «Державне регулювання та розвиток системи соціальної стратифікації в
Україні»

здобувача **Маляренка Владислава Сергійовича** _____

Науковий керівник: *к.т.н. Шпига Петро Семенович* _____

**Робота допущена до захисту перед екзаменаційною
комісією з атестації здобувачів вищої освіти (ЕК)**

Завідувач кафедри: *д.держ.упр., проф. Карпенко О.В.*

Київ 2024

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВАДИМА ГЕТЬМАНА**

Факультет економіки та управління

Кафедра національної економіки та публічного управління

ОСВІТНЬО-ПРОФЕСІЙНА ПРОГРАМА

Державна політика та публічне управління

Галузь знань 28 Публічне управління та адміністрування

Спеціальність 281 Публічне управління та адміністрування

ПОГОДЖЕНО

Керівник проектної групи (гарант)
освітньо-професійної програми

_____ А.С. Осьмак

_____ 2024 р.

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри

_____ О.В. Карпенко

_____ 2024 р.

ІНДИВІДУАЛЬНЕ ЗАВДАННЯ

здобувачу вищої освіти Маляренку Владиславу Сергійовичу

очної (денної) форми навчання

на підготовку кваліфікаційної магістерської роботи

***на тему «Державне регулювання та розвиток системи соціальної стратифікації в
Україні»***

Тему затверджено наказом ректора Університету від «27» вересня 2024 р. № 1686-ст

**Кваліфікаційна магістерська робота виконується на матеріалах Міністерства соціальної
політики України**

План кваліфікаційної магістерської роботи

Розділ 1	Теорії соціальної стратифікації та проблеми дослідження соціоструктурних процесів
Розділ 2	Економічні засади оцінки соціального захисту населення
Розділ 3	Соціальний захист в Україні та перспективи його реформування
Об'єкт дослідження:	Система соціальної стратифікації.
Предмет дослідження:	Державне регулювання та розвиток системи соціальної стратифікації в Україні.
Мета кваліфікаційної магістерської роботи:	Основною метою кваліфікаційної магістерської роботи є розкриття теоретико-правових та практичних аспектів державного регулювання та розвитку системи соціальної стратифікації в Україні, визначення перспектив та шляхів подолання бідності в Україні.

Конкретні завдання, які здобувач повинен виконати для досягнення поставленої мети:

У розділі 1	1. Розкрити теорії соціальної стратифікації та проаналізувати соціальну нерівність як складову соціоструктурних процесів. 2. Дослідити соціальну нерівність в економічному вимірі та її вплив на соціальний престиж в українському суспільстві. 3. Проаналізувати процеси соціальної стратифікації в Україні.
У розділі 2	1. Визначити економічні чинники бідності та соціальної нерівності та розробити критерії диференціації населення за рівнем споживання. 2. Проаналізувати сучасний рівень бідності в Україні.
У розділі 3	1. Розробити рекомендації щодо вдосконалення системи соціального захисту в Україні, включно з нормативно-правовими аспектами та напрямками реформ для подолання бідності й зменшення соціальної нерівності.

**Завдання підготував
науковий керівник**

П.С. Шпига

«29» вересня 2024 р.

**Завдання одержав
здобувач**

В.С. Маляренко

«29» вересня 2024 р.

Реферат

Кваліфікаційна магістерська робота містить 98 сторінок, 6 таблиць, та список використаних джерел з 108 найменувань.

«Державне регулювання та розвиток системи соціальної стратифікації в Україні»

Об'єктом дослідження кваліфікаційної магістерської роботи є система соціальної стратифікації.

Предметом дослідження є державне регулювання та розвиток системи соціальної стратифікації в Україні.

Мета і завдання дослідження. Основною метою кваліфікаційної магістерської роботи є розкриття теоретико-правових та практичних аспектів державного регулювання та розвитку системи соціальної стратифікації в Україні, визначення перспектив та шляхів подолання бідності в Україні.

Відповідно до поставленої мети визначені такі *завдання*:

- розкрити теорії соціальної стратифікації та проаналізувати соціальну нерівність як складову соціоструктурних процесів;
- дослідити соціальну нерівність в економічному вимірі та її вплив на соціальний престиж в українському суспільстві;
- проаналізувати процеси соціальної стратифікації в Україні;
- визначити економічні чинники бідності та соціальної нерівності та розробити критерії диференціації населення за рівнем споживання;
- проаналізувати сучасний рівень бідності в Україні;
- розробити рекомендації щодо вдосконалення системи соціального захисту в Україні, включно з нормативно-правовими аспектами та напрямками реформ для подолання бідності й зменшення соціальної нерівності.

Теоретична, методична значущість отриманих результатів полягає у розширенні наукового розуміння процесів соціальної стратифікації та їхнього впливу на соціальний захист населення в історико-філософському підході. Дослідження вносить вклад у теорію соціальної нерівності, особливо в контексті економічних і соціальних змін в Україні. Робота сприятиме глибшому розумінню соціоструктурних змін у державі, їх причин та наслідків.

Практичне значення отриманих результатів. Сформульовані та обґрунтовані в роботі результати, висновки і пропозиції можуть бути використані для вдосконалення системи соціального захисту, зокрема для оцінки рівня бідності та визначення найбільш вразливих груп населення. Практичні рекомендації щодо реформування соціального захисту мають цінність для формування державної політики, спрямованої на зменшення соціальної нерівності та поліпшення якості життя населення.

Рік виконання кваліфікаційної магістерської роботи – 2024. Рік захисту роботи – 2024.

Ключові слова: бідність, нерівність, зубожіння, соціальна справедливість, соціальний захист, мінімальний споживчий бюджет, межа малозабезпеченості, прожитковий мінімум.

В і д г у к
про кваліфікаційну магістерську роботу
здобувача факультету економіки та управління
освітньо-професійної програми
«Державна політика та публічне управління»
Маляренка В.С.
на тему «Державне регулювання та розвиток системи соціальної
стратифікації в Україні»

1. Актуальність теми обумовлена проблематикою забезпечення соціальної справедливості в умовах трансформаційних процесів, що відбуваються в Україні. В умовах зростаючої економічної і соціальної нерівності, а також значних змін у соціально-економічній структурі суспільства, постає необхідність вдосконалення механізмів державного регулювання соціальної стратифікації. Соціальна стратифікація безпосередньо впливає на рівень життя громадян, можливості соціальної мобільності та доступ до базових соціальних благ. Водночас, відсутність ефективної державної політики в цій сфері може призвести до посилення соціальних напружень, збільшення рівня бідності та соціальної нерівності.

2. Позитивними рисами кваліфікаційної роботи є ґрунтовний аналіз праць вітчизняних і зарубіжних дослідників, що дало змогу розкрити теоретико-правові та практичні аспекти державного регулювання та розвитку системи соціальної стратифікації в Україні, визначення перспектив та шляхів подолання бідності в Україні.

3. Наявність самостійних розробок автора. До самостійних розробок автора можна віднести рекомендації щодо вдосконалення системи соціального захисту в Україні, які включають заходи та пропозиції щодо подолання бідності й зменшення соціальної нерівності.

4. Цінність теоретичних висновків та практичних рекомендацій. Теоретичні висновки роботи є важливими для розуміння соціальної стратифікації та державного регулювання, що дозволяє краще зрозуміти соціально-економічну структуру України. Практичні рекомендації мають значний потенціал для реалізації у державній політиці, оскільки спрямовані на вдосконалення системи соціального захисту та мінімізацію соціальної нерівності. Запропоновані заходи можуть бути корисними як для державних органів, так і для громадських організацій, які займаються питаннями соціального захисту.

5. Наявність недоліків. Робота виграла б у разі більш детального аналізу конкретних аспектів соціальної стратифікації, таких як вплив регіональних особливостей або демографічних факторів на соціальну нерівність. Попри це, зазначене не впливає на загальну оцінку наукового значення магістерської роботи.

6. Загальна оцінка кваліфікаційної магістерської роботи та її допущення до захисту перед ЕК: Кваліфікаційна магістерська робота Маляренка В.С. виконана на професійному рівні, результати дослідження дають відповідь на поставлені завдання у вступі, робота відповідає всім наявним вимогам та може бути допущена до захисту з оцінкою «добре».

Науковий керівник: кандидат технічних наук

«__» _____ 2024 р. _____

Петро Шпиґа

Рецензія

на кваліфікаційну магістерську роботу здобувача вищої освіти

Маляренка Владислава Сергійовича

на тему: «Державне регулювання та розвиток системи соціальної стратифікації в Україні»

Актуальність теми кваліфікаційної магістерської роботи і доцільність її розроблення обумовлена потребою у визначенні та оцінці ролі державного регулювання в подоланні соціальної нерівності та зниженні рівня бідності в Україні. Соціальна стратифікація залишається одним із важливих аспектів державної політики, оскільки її рівень впливає на соціальну стабільність, економічний розвиток та демократичні процеси в країні. Дослідження механізмів регулювання соціальної стратифікації та аналіз можливостей для реформування соціальної політики є вкрай актуальними, особливо в контексті сучасних економічних і соціальних викликів.

Якість проведеного дослідження. Дослідження, проведене автором, відповідає основним напрямам наукових досліджень кафедри національної економіки та публічного управління. Автор ефективно використав теоретичні та практичні знання, набуті під час навчання, а також свої вміння та навички в сфері публічного управління та адміністрування для вирішення конкретних практичних завдань.

Позитивні риси кваліфікаційної магістерської роботи. Автор ґрунтовно дослідив різні аспекти соціальної стратифікації, включаючи теоретичні основи, економічні виміри соціальної нерівності та її вплив на соціальний престиж. Проведено детальний аналіз процесів соціальної стратифікації та чинників бідності в Україні, та запропоновані підходи до подолання бідності, які можуть бути застосовані державними установами.

Зауваження. Робота виграла б від розширення порівняльного аналізу з іншими країнами, що мали схожий соціально-економічний розвиток. Таке порівняння дало б змогу виявити, які міжнародні практики можна адаптувати для вдосконалення соціальної політики в Україні.

Магістерська робота Маляренка Владислава Сергійовича на тему «Державне регулювання та розвиток системи соціальної стратифікації в Україні» відповідає вимогам, які висуваються до дипломних робіт на здобуття кваліфікації магістра за спеціальністю 281 «Публічне управління та адміністрування», може бути допущена до захисту перед ЕК та заслуговує на оцінку «добре».

Заступник начальника управління –
начальник 1 відділу 2 управління
Департаменту кадрової роботи та
управління персоналом Адміністрації
Держспецзв'язку, доктор філософії з
публічного управління та адміністрування

Леонід АРСЕНОВИЧ

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРІЇ СОЦІАЛЬНОЇ СТРАТИФІКАЦІЇ ТА ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІОСТРУКТУРНИХ ПРОЦЕСІВ	9
1.1 Соціальна нерівність як один з аспектів соціальної стратифікації	9
1.2 Соціальна нерівність у площині економічних відносин та соціального престижу	12
1.3 Початок стратифікації українського суспільства в перехідний період ..	17
РОЗДІЛ 2. ЕКОНОМІЧНІ ЗАСАДИ ОЦІНКИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ	26
2.1 Бідність та нерівність: соціальні протиріччя ринкових перетворень	26
2.2 Визначення критеріїв диференціації населення за рівнем споживання .	31
2.3 Дослідження рівня бідності в Україні	41
РОЗДІЛ 3. СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ В УКРАЇНІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЙОГО РЕФОРМУВАННЯ	59
3.1 Нормативно-правові аспекти реформування системи соціального захисту населення	59
3.2 Соціальний захист в Україні та перспективи його реформування	70
3.3 Напрями подолання бідності в Україні	76
ВИСНОВКИ	85
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	89

ВСТУП

Актуальність теми. Важливість досліджень багатства і бідності на сучасному етапі не викликає сумніву, оскільки з історії розвитку суспільства відомо, що вірний аналіз і правильність вибраних пріоритетів у розв'язанні складних суспільних протиріч, які виникали на ґрунті соціальної чи майнової нерівності дозволяли уникнути значних соціальних збурень. Усі революції і навіть війни, так чи інакше, були наслідком соціоструктурних процесів, апогеєм безперервної боротьби з нерівністю. Проблеми багатства й бідності завжди хвилювали людство. Ця тема захоплювала великих вчених і філософів від епохи стародавнього світу і до наших днів. Наслідком досліджень цих проблем, особливо в період минулих двох століть, стало виникнення нових філософських течій, економічних теорій і навіть нових суспільних наук.

Останнім часом посилюється інтерес до досліджень соціальних процесів. Він викликаний як складною ситуацією в українському суспільстві, так і суперечливою ідейною та теоретичною спадщиною. Внаслідок панування в нашій країні офіційної доктрини соціальної структури радянського суспільства і подальшої відмови від цих теорій виникла тимчасова дезорієнтація в поглядах, потреба в більш тонких і складних уявленнях механізмів соціальних процесів, нової парадигми вивчення соціальної стратифікації. Сьогодні активно ведуться дискусії про проблеми соціальної нерівності в суспільстві, але в них ставиться питання насамперед про майнову нерівність. Це спрощує розуміння такого складного феномена суспільного життя, як соціальна нерівність, її основ, характеру еволюції, взаємовідносин її конкретних форм. Не можна не розуміти і того, що категорії рівності і нерівності завжди були засобами ідеологічної та політичної боротьби. Тому від розуміння суті цих категорій багато в чому будуть залежати реальні форми, яких набуде нерівність у нашому суспільстві.

Дослідження проблеми багатства і бідності в українському суспільстві не повинно ґрунтуватися лише на аналізі сучасного стану майнової чи соціальної нерівності, або їх поєднанні. Необхідне історичне бачення процесу суспільної стратифікації. Крім цього, складність ситуації, в якій опинилось українське суспільство сьогодні, полягає в тому, усі процеси трансформації суспільних відносин відбуваються не в усталеній і історично сформованій державі, а в державі, що тільки набирає своїх чітких обрисів. Атрибути державності перебувають у стані становлення і пошуку чіткого визначення своїх функцій і завдань, а тому ще не можуть слугувати в повному розумінні “направляючими опорами” для соціоструктурних зрушень і перемін у напрямку подолання проблем нерівності на шляху до прогресу і демократичного розвитку суспільства.

Чим важча ситуація в тій чи іншій країні, тим більше і голосніше звучать в ній заклики до соціального захисту населення. Про такий захист настійно просять, його вимагають від Уряду. Але складність ситуації в тому, що, якщо в країні спостерігається економічний спад, знижується виробництво, зменшується національний продукт, то можливості Уряду виділяти додаткові кошти для соціального захисту населення надто обмежені. Навантаження на державний бюджет зростає, Уряд вимушений вдаватися до збільшення податків, в зв’язку з чим знижуються прибутки працюючих. А це породжує нові соціальні напруження.

З урахуванням цього сьогодні в Україні склалася дуже несприятлива ситуація: 41,1% її населення має доходи, які не досягають 56,6% прожиткового мінімуму. Офіційно прожитковим мінімумом вважається вартісна величина достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров’я набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродуктових товарів та мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості [6].

З цього визначення випливає, що людина, яка його має, може: харчуватися на достатньому для збереження здоров'я рівні; мати необхідний мінімальний набір непродовольчих товарів, що забезпечують збереження здоров'я, підтримання життєдіяльності організму людини та задовольняють культурно-побутові потреби особистості; користуватися необхідними послугами – задовольняти мінімальні потреби в житлі, організації побуту, транспорті, послугах закладів культури, освіти, охорони здоров'я, підтримувати зв'язок з навколишнім середовищем.

Таким чином, якщо людина має доходи на рівні прожиткового мінімуму, вона в змозі забезпечити собі виживання відповідно до тих умов, які існують в країні. Те, що доходи понад 40% населення України становлять половину прожиткового мінімуму, є свідченням того, що значна частина населення нашої країни не має можливості забезпечити собі виживання в сучасних умовах на рівні, на якому можна залишатися цивілізованими людьми.

Щоб виправити таке положення недостатньо бажання людей отримати соціальний захист від знегод життя, що гіршає, також як недостатньо намірів і обіцянок Уряду поліпшити життя. Проблема може бути повністю вирішена тільки тоді, коли економіка піде вгору і стане створювати мінімум благ, який необхідний людям. У цьому в кінцевому результаті і є порятунок.

Зазначене суттєво актуалізує розробку як наукових проблем соціального розвитку, так і реалізації соціальної політики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження проблематики бідності, нерівності суспільства та соціально засихсту досліджували ряд науковців, а саме: Богиня Д. [20], Буря Т., Карцев І. [22], Васильченко В.С. [25, 26], Власюк О.С., Пирожков С.І. [27], Гайдуцький П.І. та Подолева О.Є. [28], Гнибіденко І. [30], Грошилін Г. [31], Гудзинський С. [32], Данюк В.М., Колот А.М. [33], Дибя М., Комяков О. [34], Долішний М., Садова У., Семів Л. [35], Єряшов Є., Петрос О. [36], Іванкевич В. [37], Князєв В.М. [38], Коваль О. [39], Кожан Т. , Гриненко А., Краснов Ю. [40], Кремень В.Г.,

Ткаченко В.М. [42], Кунявський М. [43], Лисогор Л. [44], Лібанова Е.М. [45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52], Мандибура В. [53], Михасюк І.Р., Побурко Я.О., Яцура В.В. [54], Мортіков В. [55], Науменко М. [56], Новиков В. [59, 60], Надточій Б. [60], Паламарчук В.М. [66], Палій О.М. [67, 68], Плахотнюк Т.К., Кичко І.І. [69], Пігу А. [70], Полешко А. [71], Полтавець О. [72], Позняк О. [73], Попова О. [74], Реденко В. [77] та інші.

Незважаючи на значну кількість досліджень, проблема бідності та соціальної нерівності в Україні залишається недостатньо вивченою і потребує подальшого опрацювання, особливо з урахуванням нових соціально-економічних реалій. Актуальним питання залишається розробка ефективних механізмів соціального захисту, які враховують як регіональні особливості, так і потреби найуразливіших груп населення.

Мета і завдання дослідження. Метою даної роботи є розкриття теоретико-правових та практичних аспектів державного регулювання та розвитку системи соціальної стратифікації в Україні, визначення перспектив та шляхів подолання бідності в Україні.

Для досягнення поставленої мети в ході дослідження поставлено такі наукові завдання:

- розкрити теорії соціальної стратифікації та проаналізувати соціальну нерівність як складову соціоструктурних процесів;
- дослідити соціальну нерівність в економічному вимірі та її вплив на соціальний престиж в українському суспільстві;
- проаналізувати процеси соціальної стратифікації в Україні;
- визначити економічні чинники бідності та соціальної нерівності та розробити критерії диференціації населення за рівнем споживання;
- проаналізувати сучасний рівень бідності в Україні;
- розробити рекомендації щодо вдосконалення системи соціального захисту в Україні, включно з нормативно-правовими аспектами та напрямками реформ для подолання бідності й зменшення соціальної нерівності.

Об'єкт дослідження – система соціальної стратифікації.

Предмет дослідження – державне регулювання та розвиток системи соціальної стратифікації в Україні.

Методи дослідження. Під час написання магістерської роботи використовувалися такі методи дослідження: аналітичний, порівняльний аналіз, статистичний аналіз, системний аналіз.

Теоретична, методична значущість отриманих результатів полягає у розширенні наукового розуміння процесів соціальної стратифікації та їхнього впливу на соціальний захист населення в історико-філософському підході. Дослідження вносить вклад у теорію соціальної нерівності, особливо в контексті економічних і соціальних змін в Україні. Робота сприятиме глибшому розумінню соціоструктурних змін у державі, їх причин та наслідків.

Практичне значення отриманих результатів. Сформульовані та обґрунтовані в роботі результати, висновки і пропозиції можуть бути використані для вдосконалення системи соціального захисту, зокрема для оцінки рівня бідності та визначення найбільш вразливих груп населення. Практичні рекомендації щодо реформування соціального захисту мають цінність для формування державної політики, спрямованої на зменшення соціальної нерівності та поліпшення якості життя населення.

Інформаційною базою дослідження є монографії, періодичні видання публікації і матеріали досліджень Державної служби статистики України, Міністерства соціальної політики, Світового Банку, Міжнародного валютного фонду, Представництвом ООН в Україні та інших організацій.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел.

У першому розділі досліджуються теорії соціальної стратифікації та проблеми вивчення соціоструктурних процесів. Розглядається соціальна нерівність як важливий аспект соціальної стратифікації, зокрема в площині економічних відносин та соціального престижу. Також аналізується початок

процесів соціальної стратифікації в українському суспільстві під час перехідного періоду.

У другому розділі вивчаються економічні основи оцінки соціального захисту населення. Розділ присвячено аналізу бідності та нерівності як соціальних наслідків ринкових перетворень, визначенню критеріїв диференціації населення за рівнем споживання, а також дослідженню рівня бідності в Україні.

У третьому розділі розглядаються питання реформування системи соціального захисту в Україні та перспективи вдосконалення цієї сфери. Досліджуються нормативно-правові аспекти реформування системи соціального захисту, аналізується поточний стан соціального захисту та надаються рекомендації щодо подолання бідності в Україні.

Апробація дослідження. Результати дослідження представлені автором на III міжнародній науково-практичній онлайн-конференції «Державна політика та управління стратегічними комунікаціями в кризових умовах» (м. Київ – м. Вроцлав, 23 жовтня 2024 року) [108].

РОЗДІЛ 1

ТЕОРІЇ СОЦІАЛЬНОЇ СТРАТИФІКАЦІЇ ТА ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІОСТРУКТУРНИХ ПРОЦЕСІВ

1.1. Соціальна нерівність як один з аспектів соціальної стратифікації

Перед дослідником, який прагне аналізувати проблеми багатства і бідності виникають складнощі світоглядного, методологічного і навіть суто психологічного характеру. Сьогодні нерідко точаться дискусії щодо проблеми соціальної нерівності в суспільстві, але в них ставиться питання насамперед про майнову нерівність. Це спрощує розуміння такого складного феномена суспільного життя як соціальна нерівність, її основ, характеру еволюції, взаємовідносин її конкретних форм. Відомо, що категорії рівності і нерівності завжди були засобами ідеологічної та політичної боротьби. Тому від розуміння суті цих категорій багато в чому будуть залежати реальні форми, яких набуде нерівність у нашому суспільстві.

Нерівність в її найпростішій і найбільш природній модифікації, а саме у вигляді нерівності соціальних рангів, зміст якої зводиться до того, що в межах будь-якого колективу число позицій високого статусу є обмеженим, знаходила свій прояв вже в первісному суспільстві. Тобто вже тоді почала виникати соціальна піраміда, існування якої стає фундаментальною основою структури суспільства. Можна сказати, що тут і зароджується глибинна філософська проблема рівності і нерівності, якій присвячено багато наукових праць, від Аристотеля і Платона до численних сучасних розробок багатомірної стратифікації.

Жан-Жак Руссо говорив про 2 види нерівності – так звана природна, чи фізична, нерівність (природжені здібності, здоров'я і т.д., що надані всім

природою різною мірою) та моральна, чи політична, нерівність – те, що існує за згодою оточуючих людей і розповсюджується на привілеї, багатство, владу. Визнання цієї “моральної”, за Руссо, нерівності виступає своєрідною тезою діалектики соціального розвитку.

Наприклад Л. Батанскі та Л. Твено виділяють чотири моделі нерівності різної природи [70, с.123]:

– “домашня нерівність” – нерівність, пов’язана з розподілом обов’язків у сім’ї;

– громадська нерівність, коли люди є рівними тільки тоді, коли “кожний втілює частку спільної волі”;

– ринкова нерівність, коли індивіди можуть бути класифікованими у відповідності до кількості різних благ, винагород, які вони можуть мати;

– нерівність у сфері виробництва, коли кожен індивід оцінюється за його досягненнями і продуктивністю.

Це означає, що кожен індивід чи соціальна група є одночасно носіями нерівності різної природи, яка виникає унаслідок багатогранності суспільних зв’язків і взаємовідносин. При цьому нерівність виступає антиподом рівності, утворюючи разом з нею єдність протилежностей. Отже, аналізуючи нерівність, неможливо абстрагуватися від дослідження, нехай абстрактного, рівності.

Досліджуючи питання соціальної стратифікації, вважаємо за доцільне розглядати наступні види рівності: рівність особистісну, рівність можливостей в досягненні бажаної мети (рівність шансів), рівність умов проживання (добробут, освіта), рівність результатів. Нерівність же передбачає ті самі чотири типи взаємовідносин людей, але з протилежним знаком. Аналізуючи діалектично, будь-яка рівність є водночас нерівністю. Проте “опори” чи “стрижні”, на яких вона тримається, критерії, за якими визначається, можуть бути різними.

Відповідно до різних критеріїв визначення соціальних відмінностей, за якими структурують суспільство, існують різні наукові підходи до цієї проблеми.

Протягом багатьох років ведеться дискусія щодо протиставлення стратифікаційного підходу до аналізу соціальної структури суспільства, який інспірований М.Вебером, класовому аналізу марксистської традиції. Саме Маркс і Вебер поклали початок двом основним баченням соціальної нерівності, в основі якої три критерії: влада, власність (багатство, майнова нерівність), престиж.

Соціальна нерівність значною мірою проявляється у владних відносинах. Влада як соціальний феномен багатоманітна, багатоманітні її аспекти. У даному контексті влада - це здатність соціального суб'єкта у своїх інтересах визначати цілі і направленість діяльності інших соціальних суб'єктів, розпоряджатися матеріальними, інформаційними та іншими ресурсами суспільства, формувати і нав'язувати правила і норми поведінки; надавати повноваження, послуги, привілеї. Владні відносини означають, що між соціальними суб'єктами існують такі взаємозв'язки, при яких один суб'єкт виступає як об'єкт дії іншого суб'єкта, точніше перетворює інший суб'єкт в об'єкт своєї дії. Вебер зазначав, що позиція даного агента в соціальному просторі може визначатися за його позиціями у різних полях, тобто в поділі влади, що є активованою в кожному окремому полі. Це, головним чином, економічний капітал в його різних видах, культурний капітал, і соціальний капітал, а також символічний капітал, названий престижем, репутацією, іменем тощо [23, с. 57]. У структурі владних відносин ключова роль належить розпорядженню ресурсами, що дозволяє владному суб'єкту підпорядковувати собі інших людей. Тому в цьому аналізі особливу увагу належить приділяти і владі. Останнім часом серед багатьох західних дослідників посилився інтерес до досліджень проблеми еліти в сучасному суспільстві. Так, на думку деяких американських соціологів розшарування

суспільства на різні класи і верстви якраз і пояснюється нерівним поділом влади, привілеїв і престижу, при цьому на перше місце висувається влада .

Вітчизняні дослідники надають соціальній нерівності провідної ролі у формуванні та функціонуванні соціальної мобільності. “Соціальна мобільність – це форма соціального відтворення, процес соціальних (горизонтальних, вертикальних) переміщень, перехід індивідів з одних соціальних класів, соціальних груп, верств до інших, пов’язаних як із соціальним піднесенням, так і з соціальним спадом” [93, с. 46]. Відзначається, що демократичні суспільства характеризуються високим ступенем соціальної мобільності, яка запобігає застійним явищам у соціальній структурі, відображає розшарування суспільства, його неоднорідність та динамізм. Породжуючи соціальну мобільність, соціальна нерівність виступає передумовою “об’єктивної саморегуляції розвитку соціального буття, відтворення і самодостатності розвитку багатогранних соціальних зв’язків” [91, с.131].

1.2. Соціальна нерівність у площині економічних відносин та соціального престижу

Наступний компонент соціальної нерівності знаходиться в площині економічних відносин і посідає центральне місце в марксистській теорії. Власність, за широко розповсюдженим визначенням, – це основне економічне відношення між індивідуальними і груповими учасниками процесу виробництва, їх опосередковане відношення до засобів виробництва, один з найважливіших соціальних інститутів. Форми власності дуже різноманітні, але в будь-якому випадку відносини власності визначають те, хто приймає рішення; де, що і як виробляти; як розподіляти вироблене, кого і як винагороджувати, як стимулювати ефективнішу працю, творчість і організаційно-управлінську діяльність. Іншими словами, власність реально

розкриває процес розпорядження, володіння і привласнення. Таким чином, власність – це владні відносини, форма економічної влади, тобто влада власника предмета над тим, хто ним не володіє, але водночас його потребує [95, 69].

Як правило, поруч із владою і власністю третім компонентом виміру нерівності виступає соціальний престиж. Це поняття розкриває порівняну оцінку суспільством, громадою чи будь-якою іншою групою та її членами соціальної значимості різних об'єктів, явищ, видів діяльності у відповідності до пануючих загальноприйнятих у даній культурі соціальних норм і цінностей. На основі такої оцінки визначається місце груп чи індивіда в соціальній ієрархії престижу. Вони наділяються певними атрибутами: повагою, привілеями, владою, особливими символами тощо. Процес оцінки престижу – один з дієвих регуляторів соціальної поведінки.

Варто також відзначити, що під впливом таких глобальних процесів, як індустріалізація, урбанізація, інформатизація суспільства, зростає і якісно ускладнюється соціальна диференціація. Передові технології дають поштовх виникненню більшого числа нових професій. Ці професії потребують більшої кваліфікації і кращої підготовки, краще оплачуються і є більш престижними. Винагорода за професіоналізм стає вагомішою. Як наслідок, освіта і підготовка стають дедалі більш важливими чинниками, які визначають становище людини на початку її професійної кар'єри, і позначаються на всьому життєвому шляху. Іншими словами, для індивідів і груп освіта стає самостійним фактором їхньої позиції в стратифікаційній ієрархії.

Вищезазначені характеристики не завжди збігаються і забезпечують “статусну стабільність”. Одна і та сама людина чи спільнота, особливо в періоди глибоких соціальних перетворень, можуть посідати різні місця на цих паралелях, але не завжди бути кореляційно пов'язані однією шкалою вимірів. Можливі усі комбінації: бути багатим, але без престижу і дійсної влади; мати

владу, але не бути багатим; бути достойним поваги, але бідним і без влади тощо.

У марксистській традиції тривалий час всі відмінності “в кінцевому результаті” зводились до відмінностей в багатстві, тобто до класової приналежності. Проте ще Аристотель підмітив, що існує тривимірна модель нерівності чи стратифікації. “Те, через що відбуваються розбрат, прибуток і почесні, і те, що їм протилежне. Зрозуміло також, яке значення має повага і чому вона служить причиною внутрішніх конфліктів; люди обурюються, якщо бачать, що вони цією повагою не користуються, а інші навпаки, користуються” [91, с.133].

Висновки послідовників Маркса можна було б сформулювати так: якщо ви не рівні в усьому, тому що не рівні в одному, три виміри збігаються, накладаються один на інший; з якого боку ми не розглядали соціальну нерівність завжди виявимо, що вона зводиться до неоднакового становища щодо власності, а три її виміри є лише форми однієї основної вирішальної відмінності. М. Вебер і його послідовники стверджують протилежне: якщо ми не рівні в одному, то це не означає, що ми не рівні в усьому; три виміри необов’язково збігаються; вони не зводяться один до іншого і жодне не являється вирішальним в розумінні детермінації; стратифікація завжди є тривимірною [70, с. 176].

Отже, дану проблему можливо розглядати лише в її діалектичній єдності, враховуючи всі вищеназвані компоненти. На сучасному етапі найбільш прийнятним для дослідження і аналізу соціальної структури є багатовимірний підхід, що розглядає соціальну нерівність як універсальну, загальну та об’єктивну характеристику структуризації суспільства та використовує такі критерії, як класові, статусні та владні відносини.

За будь-якої суспільно-економічної системи існують об’єктивні обмежувачі рівня диференціації доходів, тобто допустимі межі нерівності доходів у соціальному, економічному і політичному плані. Необхідність

диференціації в доходах, з одного боку, і наявність об'єктивних обмежувачів нерівності, з другого – реально існуюча соціоекономічна дилема в сучасній економіці України.

Вже саме по собі майнове розшарування суспільства є важливим стимулом до активізації життєвої позиції, намагання максимально використати усі шанси людьми, які не досягли того стану, що мають інші. Якщо ж перемагає тенденція до забезпечення повної рівності, це сприяє формуванню утриманських настроїв, зниженню мотивації до ефективної праці, і в кінцевому підсумку створює суто економічні проблеми. Саме такого кшталту набрала основна економічна проблема “розвинутого” соціалізму – проблема витратності та неефективності економіки в цілому.

Стратегія людського розвитку в Україні має по крайній мірі чотири основних аспекти:

По-перше, можливості. Ідея можливостей закладена в тріаду перехідного періоду України – зміцнення суверенітету, розвиток демократії та утвердження ринкової економіки. Для того щоб кожен з елементів тріади був реалізованим, необхідно створити умови для розвитку нових громадських інститутів, які б слугували потребам усіх громадян України, справі відновлення культурних, релігійних та інших духовних цінностей. Це означає також створення сприятливих умов для висловлювання своїх думок з метою кращого розуміння власних потреб, заохочення просування до більшої децентралізації влади та прийняття рішень.

По-друге, справедливість. У колишньому СРСР суспільство було в основному справедливе. Під централізованим контролем люди були скуті негнучкою системою зарплати та державною системою соціального захисту. Але оскільки сила контролю з часом ослабла, то необхідно було запровадити нові способи одержання доходів та розробити нову систему соціального захисту. В Україні, як і у всіх країнах, які перебувають у стані швидкого

переходу, виникла нерівність через падіння життєвого рівня більшості та збільшення багатства меншості.

По-третє, зайнятість. Всі колишні республіки СРСР в перехідний період, коли приватизація виробничих фондів ще триває, зазнали втрати робочих місць. В Україні процесу реформ передувала ситуація сумнівної зайнятості. Якщо в західних країнах вирішення проблеми безробіття полягає у створенні нових робочих місць, то Україна має подолати проблему “безперспективної роботи”. Це означає, що люди, які перебувають у списках працівників підприємств, фактично не зайняті на виробництві й намагаються вижити поза підприємствами, перебиваючись підробітками, зокрема дрібною торгівлею, яка не дає нічого для створення виробничих потужностей.

Накопичення робочої сили понад необхідну кількість на підприємствах сягнуло таких розмірів, що може швидко вилитись у відкрите безробіття і залишити мільйони людей і без роботи, і без соціально-культурного та побутового обслуговування, яке надавали підприємства. Проте людський розвиток означає виважений підхід до перебудови підприємств, такої, яка була успішно здійснена в інших країнах Східної Європи. Шляхом поліпшеного управління, через програми перепідготовки, модернізацію обладнання, кращого контролю якості, нових навичок роботи в ринкових умовах можна досягти і без загального закриття підприємств.

По-четверте, довкілля. Україна успадкувала колосальні проблеми, пов’язані з погіршенням стану навколишнього середовища. В Радянській системі централізованого планування приділялася незначна увага раціональному використанню природних ресурсів та реалізації природоохоронних заходів. Чорнобильська катастрофа є типовим прикладом браку контролю та відсутності достатньої інформації. За несприятливих умов техніка забиває клин між населенням і ресурсами, зумовлюючи безпорадність пересічної людини в сучасному високотехнологічному світі. Залучення

приватного капіталу за чисто ринковими принципами може бути так само руйнівним.

Людський розвиток передбачає встановлення певної рівноваги на користь людей. Це означає підйом рівня громадянської свідомості, більш пильну увагу для наявних і потенційних жертв погіршення стану довкілля та вжиття розумних юридичних та економічних заходів, включаючи роз'яснення права власності та зважене використання податків та субсидій.

1.3. Початок стратифікації українського суспільства в перехідний період

Наприкінці 1991 року перед українським народом постала нагальна потреба перебудови всієї споруди незалежної держави. Відчувався брак як у кількості, так і в кваліфікації кадрів для управління країною з 52-мільонним населенням. Ці проблеми ускладнилися відсутністю нової Конституції, яка стала об'єктом тривалих дискусій у Парламенті і була прийнята аж 28 червня 1996 року.

Україна, як і інші колишні республіки Радянського Союзу, намагається здійснити безпрецедентний та складний перехід одночасно в трьох напрямках – зміцнення державного суверенітету, розвиток демократії та утвердження ринкової економіки. Україна почала втілювати в життя узгоджену програму соціальних та економічних реформ. Проте перехідний період виявився важким через успадкування економікою багатьох особливих структурних рис.

У вісімдесятих роках Україна була повністю інтегрована в економічну систему Радянського Союзу. Структура її виробництва повністю залежить від імпорту енергоносіїв – понад 90% нафти і 70% газу надходили з росії. Її торгівля була надзвичайно прив'язана до Радянського Союзу, а промислове виробництво значною мірою залежало від сировини та комплектуючих, які ввозилися з росії. Хоч Україна підтримувала активне сальдо торгового балансу

з іншими республіками СРСР, цей баланс відбивав спотворену систему цін, коли величезна кількість нафти та газу надходила за незначний відсоток від світової ціни. У перерахунку на світові ціни Україна мала структурний торговий дефіцит з рештою республік Радянського Союзу, що помножувалось на великий загальний торговий дефіцит з рештою світу.

Таким чином, розпад СРСР і розрив встановлених торгових зв'язків і структурний дефіцит внаслідок спеціалізації виробництва обов'язково повинні були накласти величезні обмеження на незалежність економічної політики. Для України розрив виробничих зв'язків мусив призвести до розпаду системи виробництва внаслідок залежності від виробничого сектора інших республік.

Подальші обмеження багато в чому визначалися відповідною часткою капіталовкладень, кредитування та збором податків, що контролювалося з Москви центральним управлінським апаратом. Таким чином, коли радянська економіка почала розкривати свої таємниці в середині та наприкінці вісімдесятих років, накладні видатки чистих перерахунків з України - стала характеристика економічного становища країни - перетворилися на гальмо економічного росту. У 1990 році українська економіка зазнала скорочення обсягів виробництва – вперше з 1945 року.

Складна успадкована від СРСР структура державних субсидій (як для виробництва, так і для споживання) була причиною зростання дефіциту державного бюджету. За деякими статистичними даними, на кінець вісімдесятих років, субсидії підприємствам становили майже 12% ВВП, а субсидії споживачам на основні товари широкого вжитку стільки ж.

На цьому тлі перший етап реформ включав проведення серії заходів, які забезпечували б більший контроль за українською економікою, особливо перший український закон про податки в середині дев'яностих років, який запроваджував високу ставку податку на додану вартість, і український закон про доходи. У жовтні 1991 року парламент схвалив нову програму реформ, яка

містила такі елементи: переорієнтація економіки в бік виробництва споживчих товарів; зобов'язання про конверсію воєнних заводів та виробництво невоєнних товарів; скорочення експорту сировини; розвиток високотехнологічних галузей промисловості, а також заходи щодо заохочення зменшення втручання держави в економіку, антимонополізацію та приватизацію.

Проте рання економічна самостійність була проблематичною. Коли московська лібералізація цін та заробітної плати розкрутила спіраль інфляції, то тривожно почав зростати дефіцит бюджету. І перше, і друге впливало на українську економіку, так само як і російська політика підвищення цін на нафту до світового рівня. Швидка інфляція збільшила державний дефіцит, чому сприяло накопичення запасів на підприємствах. Останнє підживлювалось як очікуванням на підвищення цін, так і відсутністю попиту. Крім цього, практика притримування товарів на підприємствах заохочувалася системою фінансування через банківські кредити, які часто списувалися, та низькою здатністю фінансових органів збирати податки. Відповідно, все це наклало важкий відбиток на соціальну сферу і привело до різкого збідніння основної частини населення України.

Бідність існувала в Україні та інших республіках Радянського Союзу і до його розпаду, але макроекономічний спад в Україні призвів до того, що бідні люди стали ще біднішими, і мільйони сімей, що не належали до бідних до розпаду Союзу, скотилися за межу бідності. На початку 1990-х років перед Україною постали серйозні економічні труднощі: ціновий шок, зникнення попиту на військову продукцію та розрив торговельних зв'язків. Здійснені у відповідь політичні кроки призвели до погіршення стану речей.

Макроекономічна криза, а також тупцювання на місці у здійсненні економічних реформ мали негативні наслідки для сімей у трьох аспектах. Слабкий попит на трудові ресурси призвів до значного зниження реальної заробітної плати, за оцінками - на 63% тільки з 1990 по 1993 роки [66, с. 30].

Грошові заощадження сімей були знищені гіперінфляцією. Соціальні виплати у реальному вираженні знизилися, і у будь-якому разі були надто погано спрямовані, щоб допомагати тим, хто їх дійсно потребує. Лише швидке зростання недержавного сектора могло до певної міри пом'якшити наслідки макроекономічного розвалу в Україні.

Важко аналізувати бідність в Україні, користуючись офіційними даними. В даній роботі взяті за базові вивчення доходів та витрат сімей, дослідження сектора праці. З метою проведення вимірювання бідності з часом та різних в групах, зручно визначити межу бідності у термінах обсягу споживання на душу населення. Межа бідності, використана у даній роботі, у розмірі 70 грн. (станом на 1998 рік приблизно 20 доларів США) на кожну особу на місяць у червні 1998 року, має за основу складову продуктів харчування мінімального споживчого кошика в Україні, а також складову нехарчових продуктів, визначену за даними дослідження родин. Ця межа бідності є зручним знаряддям аналізу і не розглядається як гранична межа для участі у програмах соціальної допомоги. Якщо користуватися такою межею бідності у розмірі 70 грн., то виявиться, що в червні 1998 року 29,5 відсотка сімей в Україні жили в бідності. Багато українських сімей живуть дуже близько від межі бідності. Пропорційне зростання рівня споживання на душу населення на 20 відсотків призведе до зменшення кількості сімей, що опинилися нижче межі бідності, на 34 відсотка.

Найбільш важливим чинником, що пояснює частку малозабезпечених в населенні України, є склад сімей. В бідних сім'ях, як правило, більше дітей (віком до 15 років) і більше членів сім'ї похилого віку (старших 64 роки), ніж в сім'ях, що не є малозабезпеченими. Сім'ї, де немає дорослих віком 15-64 роки, складають майже четверть усіх бідних сімей, і майже 40 відсотків таких сімей є бідними [66, с. 31].

Вік є важливим фактором для розуміння бідності. В Україні серед людей, старших 60 років, кількість бідних зростає у кожному наступному

віковому проміжку. Це відрізняє її від більшості інших країн, по яких наявна інформація. Необхідно зауважити, що основною зміною є власне вік, а не статус пенсіонера за віком. Багато пенсіонерів за віком не є людьми похилого віку (двоє з п'яти пенсіонерів за віком не досягли 65 років), і лише частина пенсіонерів за віком (35 відсотків) є бідними. Спроби надати допомогу бідним шляхом підвищення всіх пенсій за віком є і неефективними, і нерезультативними.

Дослідження також показали, що бідність у селах нижча, ніж у містах. Можливо це можна пояснити тим, що в селах легше отримати землю та продукти харчування. Однак вибіркове дослідження виявило надзвичайно важливі якісні відмінності між бідністю в селах та бідністю в містах. Ці якісні відмінності настільки важливі, що можна зробити висновок про те, що бідність в селах більш серйозна, ніж бідність у містах. Спостерігається також важлива відмінність залежно від регіону, причому частота бідних найвища на сході (35 відсотків) і найнижча на півдні (26 відсотків) [66, с. 31]. З часом регіональні відмінності, напевне, стануть більш важливими. Це є аргумент на користь регіонального, а не місцевого фінансування соціальних виплат.

Явне безробіття ще не є важливим визначальним фактором бідності в Україні – основною зміною трудових ресурсів, що пояснює різницю економічного добробуту сімей, є реальна заробітна плата. У багатьох бідних сім'ях члени сім'ї працюють, але вони заробляють надто мало, щоб утримувати всю сім'ю вище межі бідності. В багатьох інших сім'ях немає членів сім'ї, що належали б до робочої сили.

Підвищення цін на житло та комунальні послуги, яке відбувається зараз, а також програма цільових субсидій на житло, що має на меті пом'якшити наслідки цього підвищення для найбідніших сімей, мають значний вплив на зміну структури бідності в Україні.

Зниження реальної заробітної плати стало основним зв'язком через ринки праці між макроекономічним спадом та бідністю. За оцінками,

зниження реальної заробітної плати з 1990 по 1993 роки становило більше 60 відсотків. Податок на фонд заробітної плати у розмірі 52 відсотків від ФЗП означає, що підприємства мають платити за трудові ресурси набагато більше, ніж отримують самі працівники [66, с. 27]. Це не стимулює зайнятість і призводить до зниження заробітної плати, крім того, відштовхує неофіційний, незареєстрований бізнес від переходу до офіційного сектора.

Безробіття, навіть за широким визначенням, має менш важливе відношення до економічного добробуту сімей, ніж зниження реальної заробітної плати. Безробіття у широкому розумінні в Україні в середині 1995 року становило 5,3 відсотка, включаючи 3,8 відсотка безробітних за визначенням у широкому розумінні плюс 1,5 відсотка працівників, які перебувають у відпустках за власний рахунок та тих, які змушені працювати неповний робочий день. Цей рівень у багато разів перевищує офіційне безробіття, яке досі становить менше, ніж 0,5 відсотка, але все ж є низьким у порівнянні з іншими європейськими країнами. Офіційні оцінки прихованого безробіття перебільшують його реальну величину, оскільки вони мають за основу звітність підприємств. Люди, які перебувають у вимушених відпустках за власний рахунок або ті, хто змушений працювати неповний робочий день, не можуть собі дозволити взагалі не працювати, тому вони часто задіяні у неофіційному секторі.

Стрімке зниження реальної заробітної плати, і меншою мірою, зниження зайнятості призвели до зниження частки сукупного доходу сімей, отримованої за рахунок заробітної плати, із 71 відсотка у 1990 році до лише 45 відсотків у 1995 році. В середині 1995 року зарплата становила майже 60 відсотків доходу сімей. Ця середня величина приховує значні відмінності у важливості заробітної плати для різних сімей. Зокрема, зарплата як частина доходу, як правило, є найнижчою для сімей у нижній частині розподілу доходу. Така структура означає, що навіть значне зростання реальної заробітної плати саме по собі залишить багато сімей за межею бідності. Стабілізація, лібералізація

цін і торгівлі та приватизація, що ведуть до економічного росту та відновлення попиту на робочу силу, будуть надзвичайно важливими для пом'якшення бідності як безпосередньо доходу з інших джерел. Результати економічного росту мають доповнюватися реформою системи соціального захисту.

Макроекономічний спад в Україні призвів до того, що ті, що до спаду не були бідними, стали ними, а ті, хто були бідними, збідніли ще більше. Українські родини відчували на собі негативну дію економічного спаду через швидке падіння реальної заробітної плати, а також через стрімку інфляцію, яка звела нанівець їхні заощадження і перетворила соціальні блага на додатковий тягар.

Нерівномірний поступ реформ в Україні призвів до серйозних наслідків, зокрема до зниження рівня споживання, що мало негативний вплив на багато родин. Цей вплив макроекономічного спаду проявився у трьох головних аспектах:

Праця. Скорочення попиту на ринку праці і зниження рівня реальної заробітної плати значно вплинуло на купівельну спроможність багатьох сімей, для яких заробітна плата становить головне джерело прибутку. За період з 1990 по 1993 роки реальна заробітна плата знизилася на 63 відсотки [66, с. 27]. Хоча офіційний рівень безробіття залишається невисоким, приховане безробіття у формі вимушених відпусток та неповного робочого дня стало повсякденним явищем.

Заощадження. Висока інфляція знецінила більшість заощаджень населення. На момент проголошення незалежності українські родини мали на рахунках в Державному ощадному банку в середньому по 163 долари США [66, с. 30].

В кінці 1994 року уряд оголосив, що залишки на вкладах станом на 1991 рік будуть проіндексовані на 2100 відсотків для часткової компенсації втрат від подальшої гіперінфляції. Реальні втрати були набагато вищими, ніж оголошена компенсація. Здійснити навіть таку часткову компенсацію

готівкою неможливо, не спровокувавши новий етап інфляції. Тому уряд випустив в обіг компенсаційні сертифікати Ощадного банку, які разом з приватизаційними майновими сертифікатами використовуються для придбання акцій підприємств на приватизаційних аукціонах.

Соціальні пільги. Українська система “соціальних пільг для всіх” не була пристосована до виживання в умовах загальної економічної кризи. Фінансування більшості пільг здійснюється за рахунок податку на заробітну плату, а загальна сума коштів, яка виділяється на її виплату, зменшилась навіть дужче за реальну середню зарплату, оскільки одночасно відбувалося скорочення зайнятості. Через зменшення надходжень від податку на заробітну плату неминуче скорочується і обсяг пільг, що можуть надаватися. Громадяни, які дуже залежать від системи соціального забезпечення, відчули значне зниження рівня свого життя. В принципі, програми соціального захисту можуть націлюватись на тих, хто його найбільше потребує, забезпечуючи таким чином надання саме таким людям більшої частини пільг за цими програмами.

Участь у “неформальному” секторі господарства, що значно збільшився в 1990-х роках, дещо полегшила становище багатьох бідних сімей. Наприклад у родин, що мають земельні ділянки і можуть вирощувати на них овочі та фрукти, значно збільшився рівень споживання. За підрахунками, зробленими членами таких сімей, продукти власного виробництва становлять приблизно 18 відсотків загального обсягу споживання (по продовольчим та непродовольчим товарам) [66, с. 29].

Проте багато українських родин страждають від наслідків спаду в державному секторі, не маючи змоги скористатися перевагами недержавного сектору. Члени сімей, які не мають нічого, крім власних рук, можуть сподіватися лише на відновлення колишнього попиту на ринку праці, бо лише в такому разі вони можуть підвищити рівень свого життя. Проте деякі бідні сім’ї (які, наприклад, складаються лише із літніх людей або мають велику

кількість утриманців) не дуже виграють навіть у разі значного підвищення доходу від заробітної плати. Для того, щоб допомогти таким родинам, потрібна реформа системи соціального захисту.

РОЗДІЛ 2

ЕКОНОМІЧНІ ЗАСАДИ ОЦІНКИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ

2.1. Бідність та нерівність: соціальні протиріччя ринкових перетворень

Бідність є важливим аспектом економічного добробуту в будь-якій країні. Вона постійно вимірюється і відстежується в більшості держав світу, включаючи найрозвинутіші. За рівнем аналізу бідності Україна відстає від інших країн Європи і навіть від сусідніх країн.

Проблема бідності в Україні існувала завжди. Вона не виникла в перші роки переходу до ринкової економіки, а лише значною мірою загострилася. Це твердження вступає в протиріччя з ідеологічною доктриною колишнього СРСР, за офіційними даними бідності в Радянському Союзі не існувало. Щоправда, на початку вісімдесятих років Уряд визнав існування проблеми “малозабезпечених” сімей. Здебільшого це пояснюється ідеологічними міркуваннями, оскільки соціалізм повинен був подолати проблему бідності як таку, і офіційно вважалось, що бідність – явище капіталістичне. Певно, саме з цієї причини, до початку 90-х рр. була “закритою” значна частина даних соціальної статистики, включаючи бюджетні обстеження сімей. Заперечувались і наявність інфляції, і приховане безробіття.

За радянських часів трудящим було обіцяно певну економічну стабільність – гарантоване робоче місце, медичне обслуговування, житло і, крім того, невинне зростання рівня життя. Передбачалося, що усі громадяни без винятку можуть розраховувати на державні соціальні пільги (хоча у більшості ринкових країн соціальна підтримка має спрямований характер і надається лише певним соціальним групам – молоді, інвалідам, безробітним,

особам похилого віку, найменш забезпеченим верствам населення). Крім того, соціалістична система оподаткування опосередковано – найчастіше за рахунок цінового контролю та продовольчих субсидій – намагалася гарантувати трудящим певний рівень доходу.

Така соціальна підтримка обходилась державі дуже дорого і врешті – решт призвела до економічної стагнації. Бажання дбати про всіх і кожного, незалежно від рівня забезпеченості, прискорили фінансове банкрутство влади. Контроль над цінами призвів до небаченого дефіциту, а продовольчі субсидії – до жорсткої інфляції. Надмірна щедрість радянської “загальної” системи соціального забезпечення призвела до прямо протилежних результатів.

Всупереч очікуванням та оптимістичним сподіванням перехід до ринку виявився вкрай болючим. Економічний спад і гіперінфляція справили величезний вплив на доходи та рівень життя переважної більшості населення України. Можливість заробити на робочому місці була підірвана, а готівкові активи втратили свою вартість через інфляцію. Купівельна спроможність соціальних допомог стала дуже низькою, їх підвищення було несистематичним та й до того ж воно ніяк не могло “йти в ногу” з інфляцією (так, скажімо, за останні 10 років реальна вартість пенсій впала на 75%) [82, с. 298]. Станом на 2022 рік в Україні соціально-економічні умови життя пенсіонерів та одиноких матерів дійсно були складними. Наведу основні аспекти цієї ситуації:

1. Пенсії: Середній розмір пенсій для більшості пенсіонерів не досягав 70% від офіційно встановленої межі прожиткового мінімуму. З огляду на високий рівень інфляції та зростання вартості основних товарів і послуг, реальна купівельна спроможність цих виплат була дуже обмежена. На жаль, багато пенсіонерів змушені були економити на базових потребах.

2. Допомога одиноким матерям: Соціальні виплати на утримання дітей, які отримували одинокі матері, становили лише близько третини від прожиткового мінімуму на дитину. Це означає, що забезпечення дитини навіть

основними потребами (їжа, одяг, навчальні матеріали) було фінансовим викликом для багатьох родин.

3. Прожитковий мінімум: У 2022 році межа прожиткового мінімуму в Україні не відповідала реальним витратам. Зокрема, фактичні потреби на проживання значно перевищували офіційні показники, що підсилювало проблему низького рівня соціальних виплат.

Населення стало деструктивним – відсутній середній клас, відбулося різке розшарування на бідних і багатих із небаченим досі зростанням розриву в доходах. До речі, падіння абсолютних доходів основної маси громадян спричинює набагато менше напруження в суспільстві, ніж зростаюча диференціація доходів і власності окремих соціальних груп.

Ситуація, що склалася, виштовхнула значну частину громадян, особливо пенсіонерів, багатодітні сім'ї і людей з обмеженою можливістю працевлаштування за межі фізичного виживання. Становить інтерес у цьому плані спроба фахівців Інституту соціології Національної академії наук України порівняти структуру нашого населення зі структурою населення розвинених країн (де майже все населення заробляє стільки, що це їм дозволяє самостійно вирішувати проблеми соціального захисту). Результати, наведені у табл. 2.1, призводять до болючого висновку про катастрофічну відмінність “нашого” та “їхнього” рівня добробуту [82, с. 299]:

Таблиця 2.1 – Рівень добробуту розвинених країн та українського суспільства

	Багаті	Середній клас	Бідні	Старці чи жебраки
Розвинене суспільство	10	80	0	-
Українське суспільство	5	-	90	5

Джерело: складено автором на основі джерела [82]

Таким чином, для переважної більшості громадян України соціальна ціна реформ виявилася занадто високою. Українське суспільство стало таким, яке потребує тотального соціального захисту.

Проте в умовах дефіциту фінансових і матеріальних ресурсів можна реально допомогти лише тим, хто з об'єктивних причин не в змозі самотійно вирішити проблеми власного виживання. Вибірковий підхід щодо надання соціальної допомоги передбачає запровадження принципів адресності, що, в свою чергу, потребує обґрунтування та юридичного визнання таких понять, як “бідність”, “злиденність”, “межа бідності” та споріднених з ними термінів.

Сучасна наука визначає бідність, як неможливість підтримувати рівень споживання, що визначається на основі фізіологічних, соціальних та культурно обумовлених нормативів. Іншими словами, бідними вважаються ті, хто живе нижче визначеного суспільством мінімального рівня. Щоправда, зустрічається у науковій літературі й інше визначення цього явища, яке трактується як неможливість внаслідок нестачі коштів підтримувати спосіб життя, притаманний конкретному суспільству в конкретний період часу. За цим визначенням бідними вважаються всі ті, хто живе нижче за середній стандарт.

За твердженням експертів ООН існує чотири основні прояви бідності:

- низька очікувана тривалість життя, передусім з ймовірністю померти до 40 років;
- низький рівень освіти;
- позбавлення економічної бази нормального життя – чистої питної води, медичних послуг, якісних продуктів харчування;
- вилучення із суспільного життя.

Крайнім виявом бідності є зубожіння. Сім'я, домогосподарство чи окрема особа вважаються зубожілими, якщо рівень споживання ними продуктів харчування не забезпечує 80% мінімального харчового раціону,

визначеного ФАО-ВООЗ, або якщо витрати на харчування перевищують 80% доходів.

Сучасна соціально-економічна теорія розрізняє такі форми бідності, як об'єктивну і суб'єктивну, абсолютну і відносну, тимчасову і застійну [82, с. 301].

Об'єктивна бідність визначається за прийнятими в країні критеріями доходу та доступу до тих чи інших матеріальних та духовних благ: мати житло, що відповідає прийнятим стандартам, дати дітям освіту, набутти професійної підготовки, якісно лікуватися. Під суб'єктивною бідністю розуміють таку, що визначається самооцінкою, тобто людина тоді є бідною, коли вона сама себе так ідентифікує. Отже, бідність має суб'єктивний характер, тому що для різних людей, типів сімей потрібна різна сума коштів для задоволення своїх основних потреб.

Вкрай суперечливим є поділ бідності на абсолютну і відносну, адже людина, яка є бідною, скажімо в США, буде вважатися цілком заможною в країнах так званого третього світу. Поняття бідності є відносним, а тому межа бідності має коригуватися відповідно до поточних соціально-економічних умов, зокрема змін у рівні життя населення, доступності товарів і послуг (наприклад, у високорозвинених країнах вважається, що бідним сім'ям мають бути доступні телефон і навіть автомобіль. Зрозуміло, що сьогодні включати такі товари до "споживчого кошика" українців передчасно).

Відповідно до своєї тривалості бідність може бути тимчасовою і застійною. Тимчасова (короткотермінова) бідність трапляється через суцільне падіння рівня добробуту населення внаслідок раптових політичних та соціально-економічних зрушень. Так, перехід до ринкової економіки практично у всіх колишніх країнах СРСР призвів до нечуваного катастрофічного падіння рівня життя. Застійна бідність є довготривалою і, як правило, призводить до більш тяжких наслідків у майбутньому.

2.2. Визначення критеріїв диференціації населення за рівнем споживання

Більшість країн визначають рівень бідності за допомогою фінансових показників, оскільки найчастіше бідність пов'язують з низькими прибутками або низькими витратами. Проте бідність є багатостороннім явищем, і часто фінансові показники добробуту не можуть охопити всі її аспекти. Наприклад, дуже велике значення мають доступність сфери соціальних послуг, охорони здоров'я та освіти.

Для того, щоб виміряти бідність, потрібно визначити мінімальний рівень споживання на кожного члена сім'ї, нижче якого така сім'я вважається бідною, тобто межу бідності. Межа бідності може застосовуватись для відстежування розмаху та глибини бідності протягом певних періодів часу, а також для порівняння даних по різних підгрупах населення. Метою цієї роботи є також спроба визначення різниці між людьми, які живуть нижче межі бідності, і тими, хто живе вище за неї, для того, щоб визначити причини бідності і шляхи пом'якшення її наслідків. Визначення межі бідності є великою мірою питанням політики, яке ніколи не може бути вирішене абсолютно об'єктивно. Питання полягає не в тому, чи правильно визначена межа бідності відповідно до деяких об'єктивних зразків, а в тому чи можна нею користуватися на практиці.

Якими ж методами користуються нині в сучасних соціально-економічних дослідженнях при визначенні межі бідності? Їх є чотири і вони принципово відрізняються один від одного, кожен має свої вади і переваги [82, с. 302]:

1. *Абсолютний (нормативний) підхід* полягає в оцінці вартості мінімального *споживчого* кошика або мінімального *продуктового* кошика (у першому випадку за нормами визначається мінімально потрібний для життя споживчий кошик з включенням до нього товарів та послуг, що виробляються,

і за сприятливими цінами; у другому випадку, визначається мінімально потрібний для життя продуктовий кошик з включенням до нього продуктів харчування, що виробляються, та за сприятливими цінами).

2. *Відносний підхід* до оцінки бідності полягає у встановленні її межі як фіксованої частки середньодушового *доходу* в країні або ж фіксованої частки середньодушових витрат (як правило, в межах від 35% до 60%).

3. *Структурний підхід* полягає у визначенні питомої ваги *витрат на харчування* (або питомої ваги *найнеобхідніших витрат* у сукупних доходах домогосподарств).

4. *Ресурсний або політико-адміністративний підхід* до визначення бідності враховує реальні бюджетні можливості надання допомоги всім, хто її потребує.

Вибір того чи іншого методу визначення межі бідності залежить перед усім від поставленої мети і зумовлюється вадами та перевагами кожного з них.

Так, абсолютний (нормативний) метод є досить поширеним у світі. Його реалізовано в економічно розвинених країнах. Але цей підхід має ряд суттєвих недоліків. Так, наприклад, у реальному житті абсолютна межа бідності виражається сумою грошей, необхідних для придбання всіх “фіксованих” товарів та послуг. А це означає, що вона реагує лише на зміни цін і не враховує зміни у структурі споживання. Зокрема, не знаходить відображення нинішнє швидке зростання в Україні частки витрат сімей на житлово-комунальні послуги. Через те, що у споживчому кошику витратам на житлово-комунальні послуги присвоєно маленьку відносно інших витрат частку, зростання абсолютної межі бідності не буде адекватним збільшенню цих витрат у сукупному доході домогосподарств. Ще однією вадою визначення абсолютної межі бідності є складність встановлення “абсолютно об’єктивного” мінімуму товарів та послуг, а також необхідність систематичного корегування структури споживчого кошика, передусім співвідношення між продовольчими та непродовольчими товарами.

Показник абсолютної межі бідності також не враховує зростання реальних доходів населення. Тому таким важливим для України є запровадження чіткої і логічної процедури регулярного оновлення межі бідності. Таке оновлення зручно виконувати, якщо встановити межу бідності як фіксовану частку надійного економічного показника, тобто перейти від “абсолютного” до “відносного” її визначення.

Більшість країн встановлюють межу бідності як певну частку середньодушового доходу сімей або ж середньодушових витрат. Цей підхід, як свідчить міжнародний досвід, є більш універсальним. Орієнтація на 35-60% величини середньодушового доходу дозволяє відокремити ту групу населення, яка живе в нестатках відносно життєвого стандарту кожного суспільства.

В країнах Європейського Союзу використовують в основному відносні показники бідності, тоді як в США – абсолютні.

При орієнтації на політико-адміністративний метод визначення бідності необхідно враховувати, що в боротьбі з бідністю можуть стояти два завдання:

1. *Викорінення бідності* як такої, тобто підвищення доходів всіх бідних верств населення. При цьому сума допомоги визначається як різниця між фактичним доходом сім'ї та межею бідності (політика А);

2. *Пом'якшення бідності* – тобто максимально можливе (з точки зору бюджетних ресурсів) підвищення доходів тих, хто цього потребує. При цьому сума соціальної допомоги є меншою, ніж різниця між фактичним доходом і межею бідності (політика Б).

Більшість програм соціальної допомоги в США відповідають політиці Б, а в європейських країнах – політиці А. В цілому політико-адміністративний метод виходить передусім з наявних бюджетних можливостей і визначає бідність за стандартами державного забезпечення. Зокрема, оскільки система соціального забезпечення орієнтована на надання грошової допомоги різним категоріям непрацюючого населення, межею бідності вважається мінімальна

пенсія, розмір соціальної допомоги тощо. Використання рівня соціальної допомоги як межі бідності дає змогу оцінити ефективність існуючої політики соціального забезпечення відповідно до визначених державою цілей.

На сьогодні жоден з перелічених підходів до вимірювання бідності не можна вважати універсальним. Застосовувати їх потрібно в комплексі, в залежності від ситуації, мети дослідження та наявної статистичної бази.

Метою офіційного визначення межі бідності в конкретній державі є формування адекватної та ефективної системи соціального захисту населення на випадок зниження доходів до рівня, меншого за встановлену межу. Прийняття офіційної межі бідності означає обов'язок Уряду надавати соціальну допомогу домогосподарствам чи окремим особам, визнаними бідними, тобто забезпечувати отримання ними із бюджету суми, на яку їх фактичні доходи є нижчими за визначену офіційну межу чи принаймні основну їх частину.

Узагальнення світового та вітчизняного досвіду визначення конкретних параметрів, які характеризують ті чи інші рівні матеріальної забезпеченості громадян свідчить про те, що на цей час фактично не існує чітких науково обґрунтованих критеріїв щодо об'єктивної оцінки показників, на основі яких можна визначити реальний якісний стан рівня життя різних соціальних верств населення і за цими ознаками провести їх відповідне структурне ранжування [53, 59]. Це особливо небезпечно для країн, що перебувають в стані перехідної економіки, як Україна.

Небезпека полягає в тому, що у розпорядженні державної влади відсутні необхідні економічні індикатори, аналіз яких дозволяє урядовим структурам визначати реальний потенціал соціальної напруги, що зумовлена посиленням процесів суспільного розшарування і, особливо, зростанням масштабів розшарування на дуже бідних і дуже багатих верств населення.

Ефективна державна політика доходів передбачає, перш за все, всебічне урахування системної дії комплексу соціально-економічних чинників та

прогнозування наслідків їх сукупного впливу на існуючі механізми формування доходів населення, тенденції динаміки процесу споживання для його різних верст і груп, а також визначення оптимальних економічних пропорцій щодо реалізації загальних засад соціально-економічної політики держави в цілому і окремих її напрямків.

Слід мати на увазі, що на цей час в Україні ще не вдалося структурувати механізм комплексної державної політики, який дав би змогу ефективно та соціально справедливо впливати на упорядкування процесів формування доходів населення в умовах кризового стану економіки і в цілому протистояти масовому зубожінню багатьох його соціальних верст і груп.

Аналіз розподільчих процесів засвідчує, що поки не пригальмовано небезпечні процеси соціально-економічної диференціації, які призводять як до не виправданої і, значною мірою, прихованої, “тіньової” диференціації доходів населення, так і до суттєвого зниження ефективності дії існуючого механізму соціального захисту малозабезпечених верств населення. Слід ще раз зауважити, що бідність в Україні не прийшла разом із ринковою трансформацією економіки і не є функціональним наслідком процесу розбудови суверенної української держави. Так, за різними оцінками у 1990 році до категорії малозабезпечених в Україні можна було віднести від 15 до 25% її населення [79].

Слід також мати на увазі, що бідність не являється статистичним суспільним явищем. Вона характеризується не тільки абсолютними, а й відносними соціально-економічними та історичними ознаками і відповідними показниками і має суттєві відмінності за рівнем глибини її внутрішнього якісного стану. Об’єктивна і всебічна наукова думка складових параметрів стану малозабезпеченості дозволить визначити як показники, що характеризують середній рівень споживання і методику їх обчислення, так і показники, які визначають стан високого і надвисокого матеріального забезпечення.

До найскладніших теоретичних питань аналізу рівня життя населення відносяться питання методологічного забезпечення об'єктивності визначення вартісних показників, що характеризують внутрішню диференціацію якісних показників особливостей стану малозабезпеченості. Це завдання особливо ускладнюються за умов, коли номінальні вартісні еквіваленти внаслідок багатопорядкового інфляційного масштабування фактично втратили реальні цінові координати, коли заробітна плата не тільки не служить мірою кількості та якості витрат і результатів праці, а й не є реальним економічним гарантом забезпечення відтворення робочої сили навіть на простому рівні, і коли споживчі товари і послуги (за умов їх кризового дефіциту) можуть існувати у суттєвому відриві від суспільних вимог до необхідної якості життєвих благ, що здатні на доступному рівні задовольнити потреби існування.

Відсутність на цей час наукової понятійної чистоти щодо визначення економічного змісту вартісних індикаторів малозабезпеченості призводить, з одного боку, до довільного ототожнювання суттєво різних показників, що визначають якісно відмінну глибину стану маргінальності, а з іншого – до зниження або викривлення соціальної дієвості їх практичного застосування.

До найскладніших і найактуальніших проблем вдосконалення механізму соціального захисту населення, що існують на сьогодні в Україні відносяться:

- забезпечення необхідної достовірності при визначенні реального сукупного доходу сім'ї та самотніх громадян, що потребують допомоги з боку держави;

- дотримання максимальної об'єктивності при визначенні базового критерію малозабезпеченості, тобто тієї мінімальної вартісної величини сукупного доходу, досягнення якої надає громадянину право отримувати допомогу на прожиття та утримання житла;

- розробка дієвої методики щодо оцінки визначення рівня соціально небезпечної бідності, тобто такого рівня бідності, подальше зниження якого є суспільно недопустимим, оскільки позбавляє пенсіонерів та інвалідів, а також

самотніх осіб зазначеної категорії можливості задовольняти найголовніші людські потреби і виконувати свої громадські обов'язки.

Практика свідчить, що найчастіше необґрунтовано ототожнюються наступні поняття: прожитковий мінімум і мінімальний споживчий бюджет (МСБ); межа малозабезпеченості і прожитковий мінімум; мінімальний споживчий бюджет і фізіологічний мінімум; рівень фізіологічного виживання і прожитковий мінімум. Взагалі для характеристики стану забезпечення населення вживаються такі поняття, як мінімальний споживчий кошик, мінімальний споживчий рівень, фізіологічний мінімум, рівень мінімального забезпечення та інші. Таке розмаїття понять, які характеризують ті чи інші аспекти низького рівня споживання, суттєво ускладнюють досягнення розуміння змістовних відмінностей, що є між ними, та їх наступне ранжування. Справа в тому, що навіть у межах низького рівня споживання існують досить відмінні внутрішні рівні споживання, що характеризують соціально-економічні особливості глибини стану малозабезпеченості і потребують свого чіткого понятійного визначення як за економічним змістом, так і за соціальною суттю.

Фактично стан малозабезпеченості має щонайменше три внутрішньо окреслені рівні споживання, що характеризують якісно відмінні умови статусу життя людини:

- перший – рівень бідності;
- другий – рівень злиднів;
- третій – рівень фізіологічного виживання (надзлидні).

Кожному із зазначених рівнів стану малозабезпеченості відповідає свій індикатор, який кількісно (тобто через вартісну оцінку) визначає межу переходу одного якісного стану маргінального недоспоживання в інший. Це такі показники як мінімальний споживчий бюджет (або межа малозабезпеченості), прожитковий мінімум (або межа злиденності) і фізіологічний мінімум (або межа фізіологічного виживання).

Найважливішим оціночно-вихідним індикатором, що характеризує життєвий рівень населення, є мінімальний споживчий бюджет (МСБ). Його особливість полягає в тому, що він відбиває межу споживання, рівень якої вже може бути віднесений до стану малозабезпеченості. МБС дозволяє досить надійно визначити величину вартості тієї межі у рівні споживання, на якій відбувається перехід до споживання, що починає відповідати стану малозабезпеченості. Тобто фактично величина вартості нормативно визначеного МБС і є тим показником вартості життя, що визначає межу, з якої починається рівень споживання, що може бути віднесений до стану бідності.

Межу переходу стану бідності у стан злиденності визначає соціально-економічний показник, як прожитковий мінімум. Цей показник, особливо в умовах економічної кризи, має бути постійно в полі зору держави як базовий індикатор досягнення межі соціально небезпечної бідності (тобто злиднів).

Показник фізіологічного мінімуму визначає межу фізіологічного виживання людини і характеризує той надзлиденний рівень споживання, подальше поглиблення якого стає небезпечним для процесу відновлення життя. Проблема визначення межі фізіологічного виживання на цей час не є актуальною для розвинутих країн, але для країн, що розвиваються, вона є важливою, оскільки в них спостерігаються випадки загибелі людей від голоду.

Водночас необхідно враховувати і те, що в екстремальних умовах загострення економічної кризи індикатор межі фізіологічного виживання (фізіологічний мінімум) є особливо важливою координатою механізму “швидкого реагування” у забезпеченні надійної суспільної стабільності і соціальної безпеки. Саме цей показник визначає ту останню (абсолютну) межу, нижче якої, за будь-яких економічних умов, не може знижуватися рівень споживання.

При певних економічних умовах, тобто при достатньому рівні продуктивності суспільної праці, збалансованому попиті – пропозиції та стабільних цінах, МБС поряд з функцією показника визначення рівня

споживання, може також виконувати роль довгострокового нормативу щодо встановлення державних мінімальних соціальних гарантій (мінімальної заробітної плати, мінімальної пенсії, соціальної допомоги тощо). Але в умовах кризового скорочення обсягів виробництва товарів народного споживання, в умовах гострого товарного дефіциту та високого рівня інфляції цей показник на певний період втрачає своє значення у цій якості.

Однак сказане не означає, що в кризових умовах МБС перестає виконувати таку важливу функцію, як бути абсолютним показником порівняльного аналізу життєвого рівня населення, особливо якщо інфляційна динаміка зміни номінальної величини вартості цього показника аналізується у співвідношенні з такими показниками життєвого рівня, як поточні номінальні величини мінімальної заробітної плати, пенсії, середньої заробітної плати, середньодушових грошових доходів і витрат населення країни тощо.

Крім того МБС якості базово порівняльного показника тієї, фактично вже досягнутої у передкризовому періоді, межі малозабезпеченості не може остаточно зруйнувати єдиний інформаційний простір ретроспективного порівняння характеристик стану соціальної сфери, призвести до неможливості порівняння у часі реальної купівельної спроможності номінальних вартісних величин основних соціальних макропоказників, що визначають життєвий рівень населення, і засвідчити справжні масштаби соціальних втрат, що несуть малозабезпечені верстви населення.

Не об'єктивним є твердження, що нормативи структури і складу споживчих кошиків, а відповідно і вартісна величина МБС, були значно завищені при їх початковому визначенні, оскільки вони не відповідали параметрам споживання та можливостям економіки, тільки на підставі того, що держава на той час не мала об'єктивних можливостей встановити величини мінімальних соціальних гарантій на рівні МБС.

Практика країн з розвинутою економікою показує, що навіть при наявності достатніх економічних можливостей (насамперед високого рівня

продуктивності суспільної праці), держава не гарантує своїм громадянам споживання на рівні стандартів, які відповідають нормативам і величині вартості мінімально достатнього споживчого бюджету.

Особливо важливе значення МБС полягає у можливості використання в якості базового показника, на основі якого може бути проведена оцінка вартісних критеріїв диференціації населення за рівнем особистого споживання (табл. 2.2).

Таблиця 2.2 – Пропозиція по диференціації населення за рівнями особистого споживання

Рівень доходів	Верстви населення	Реальний стан	Рівень споживання
10,0 МБС	надбагаті	стан розкоші	надвисокий рівень споживання
3,0 МБС	багаті	стан багатства	високий рівень споживання
2,0 МБС	заможні рівень національного споживання	стан достатку	середній рівень споживання
1,0 МБС	забезпечені межа малозабезпеченості (прожитковий мінімум)	стан тимчасової бідності	середній рівень споживання
0,8 МБС	бідні межа бідності	стан структурної бідності	знижений рівень споживання
0,4 МБС	злиденні межа злиденності	стан злиднів	низький рівень споживання
0,05 – 0,15 МБС	надзлиденні межа фізіологічного виживання	загроза фізіологічного виживання	наднизький рівень споживання

Джерело: складено автором на основі джерела [79]

Дані зазначені у табл. 2.2 дозволяють підвищити об'єктивність визначення основних параметрів розмежування рівнів реального стану матеріального забезпечення на основі порівняння величин надходження поточних сукупних доходів і за цією ознакою провести чітке ранжування населення на основні групи за рівнем їх поточного споживання.

Однією із головних стратегічних цілей формування соціальної структури українського суспільства є поступове досягнення основних сучасних характеристик якості життя і можливості соціальної і професійної мобільності, достатній рівень доходів, наявність та упорядкованість житла і домашнього господарства, соціальні гарантії у сфері освіти, охорони здоров'я, транспортна та комунікаційна доступність тощо. Як показують дослідження, існує безпосередній зв'язок (прямий і зворотний) між якістю життя та економічним розвитком країни.

В зв'язку з цим необхідно запровадити моніторинг соціальних індикаторів, які впливають на стан забезпечення економічної безпеки. Це дасть можливість адекватно реагувати на небезпечні соціальні явища. Серед соціальних індикаторів можна виділити: диференціація доходів (співвідношення доходів 10% найбагатших і доходів 10% найбідніших верств населення); індекс людського розвитку; частка ВВП на душу населення; середньомісячна заробітна плата; частка заробітної плати у ВВП; середньомісячна пенсія; середньодушовий сукупний доход; частка заробітної плати у ВВП; середньомісячна пенсія; середньодушовий сукупний доход; сума заборгованості по виплаті заробітної плати та інших соціальних виплат; рівень безробіття; сума витрат на систему медичної допомоги на душу населення; відношення кількості робочих днів, втрачених внаслідок страйків, до кількості страйкарів.

2.3. Дослідження рівня бідності в Україні

Щодо рівня бідності в Україні, то за попередніми дослідженнями, виконаними Т. Хупергарднером, Е. Лібановою, В. Мандибурою, Н. Харченком та ін., бідність і малозабезпеченість у 1995-1996 рр. була поширеною серед 29,5 – 44,5 % сімей, тобто від третини до половини населення в Україні жило в бідності [46; 53; 79; 82; 100].

Ознаками сімей, які вважаються бідними, є такі: з трьома і більше дітьми, утриманцями (студентами, інвалідами або безробітними); одинокі особи похилого віку; непрацездатні громадяни; пенсіонери з малими пенсіями; сироти; одинокі матері з дітьми, батьки яких ухиляються від сплати аліментів; сім'ї, що втратили годувальника та ін.

Широкий діапазон бідних в Україні у згаданих дослідженнях залежить від критеріїв бідності, методів їх визначення та початкової інформації про розшарування населення за рівнем доходів та іншими ознаками.

Національні особливості бідності в Україні полягають у значному розшаруванні населення за рівнем середньодушових доходів, у загальному зниженні рівня життя, в отриманні доходів від неформальної зайнятості, а також в особливостях регулярного проведення бюджетних обстежень сімей Державним комітетом статистики України. Відповідно до таких обстежень розподіл населення за рівнем середньодушового сукупного грошового доходу не враховує витрати держави в галузі охорони здоров'я, освіти, а також на інші соціальні пільги, що надаються населенню переважно безплатно. Тому при визначенні межі бідності на цьому етапі дослідження такі витрати при використанні тільки даних бюджетних обстежень поки що не можуть бути враховані.

Відомо, що поняття бідності має тільки охоплювати оцінку вартості мінімального споживчого кошика товарів першої необхідності (продуктів харчування і непродовольчих товарів та послуг), але також враховувати й мінімальне забезпечення товарами загальносімейного користування. Серед факторів, що характеризують бідність, виділяють поточний сукупний дохід, наявність житла, доступність медичного обслуговування, освіти, користування транспортом тощо. Така оцінка, що приймається за критерій (поріг) бідності, повинна здійснюватися в натуральних та вартісних показниках у розрахунку на одну особу. Поріг бідності визначає рівень доходів, нижче якого неможливо одночасно забезпечити для людини і

мінімальний рівень харчування, і задоволення основних людських потреб, що прирівнюється до необхідних для існування поточних сукупних (грошових) доходів чи видатків у середньому на одну особу для бідних [94].

Визначення кола соціальних індикаторів дає можливість визначити конкретні показники, за якими можна вирахувати ступінь і глибину бідності. В економічній літературі існують різні підходи до їх визначення. Розглянемо основні показники бідності, які застосовуються для аналізу.

Критерії визначення бідності:

- абсолютні
 - по фактичній вартості споживчого кошика;
 - по фактичній вартості продуктового кошика;
- відносні
 - по фіксованій долі середньодушових доходів в країні;
 - по фіксованій долі середньодушових витрат в країні;
- суб'єктивні
 - по самооцінці;
- структурні
 - по долі затрат на харчування в сукупних доходах домогосподарства;
 - по долі затрат на задоволення первинних потреб в сукупних доходах домогосподарства;
- ресурсні
 - виходячи із реальних бюджетних можливостей надання соціальної допомоги і соціальної підтримки.

Показники бідності:

1. Рівень бідності – питома вага сімей (домогосподарств, окремих осіб), чий рівень споживання (доходів) нижче встановленої межі бідності.

$$Po=Q/n \quad (1.1)$$

де

Po – рівень бідності;

Q – число сімей (домогосподарств, окремих осіб), які визнаються бідними у відповідності з одним із критеріїв;

n – загальне число сімей (домогосподарств, окремих осіб).

2. Показник глибини бідності – співвідношення рівня споживання (доходів) сімей (домогосподарств, окремих осіб), які визнані бідними, і межі бідності.

$$P1 = (1/n) \sum (z - y_i) / z \quad (1.2.)$$

де

$P1$ - показник глибини бідності

Z - межа бідності

y_i – рівень споживання (доходу) сімей (домогосподарств, окремих осіб), які визнані бідними.

Показник глибини бідності ($P1$) відображає глибину бідності, тобто наскільки бідна сім'я віддалена від межі бідності.

3. Показник бідності по опитуванню.

$$P_o = q / n \quad (1.3)$$

де

q - кількість сімей (окремих громадян), які вважають себе бідними

n – кількість населення

Цей показник не показує розподіл доходу, оскільки невідомо наскільки він нижчий від рівня бідності, в той час як показник глибини бідності визначає, наскільки рівень споживання на кожного члена сім'ї нижчий рівня бідності, тобто наскільки бідна сім'я відділена від межі бідності.

Межа бідності може застосовуватись для визначення поширеності та глибини бідності протягом певного проміжку часу і в різних групах населення. Необхідно вибрати набір (або “кошик”) споживчих товарів та послуг і по кожному із них установити кількісну норму. Коли визначено ціну кожного елемента в кошику, вираховується загальна ціна кошика товарів та послуг.

Потім вартість цього кошика можна порівняти з ціною товарів та послуг, спожитих в різних сім'ях кожним із їхніх членів, і таким чином визначити, які з родин можна віднести до категорії бідних.

У більшості країн види та кількість продуктів у кошику вибираються в залежності від вимог до їхньої поживності та складу. Потім додається певна сума на непродовольчі товари. За такої методики потрібно вирішити три питання. По-перше, можуть бути різні думки щодо того, що повинно входити до нормального продуктового кошика. Чи кількість продуктів харчування повинна забезпечувати лише фізичне виживання, чи потрібно передбачати іще щось інше? По-друге, чи продукти потрібно вибирати так, щоб їхня вартість на даний момент була найнижчою, чи краще діяти у відповідності до фактичної структури споживання? По-третє, які правила необхідно застосовувати під час вибору непродовольчих товарів: ті, що пропонує той, хто досліджує, чи ті, що впливають із реальної ситуації?

Детальне вивчення продовольчого компоненту мінімального споживчого кошика в Україні свідчить, що він більш ніж достатній для виживання, і що його продовольчий компонент не являє собою найдешевшу комбінацію, необхідну для досягнення потрібного рівня поживності. Проте цей кошик “офіційно визнаний”, оскільки він є результатом довгих і ретельних досліджень виконаних Світовим банком. Тому межа бідності, за цими дослідженнями, визначається на основі продовольчого компоненту мінімального споживчого кошика.

Потім виникає питання, як вирахувати непродовольчий компонент. Цей компонент в мінімальному споживчому кошику, очевидно, складається з набору товарів та послуг, які вважаються необхідними для забезпечення нормального рівня життя, який був в Україні кілька років тому. Фактично ж, через економічний спад, що мав місце в останні роки, багато українців витрачають більшість своїх коштів на придбання продовольчих товарів, і таким чином, непродовольчий компонент мінімального споживчого кошика

вже не відображає реальну структуру витрат. Відповідно, непродуктивний компонент в дослідженні бідності, виконаному Світовим банком визначається на основі реальних спостережень.

В деяких країнах існує тенденція розглядати межу бідності як своєрідний поріг: сім'ї, що знаходяться нижче нього, отримують право на пільги від соціальних програм, спрямованих на боротьбу з бідністю. За таких умов сім'ї, що стоять нижче такого порогу, є стопроцентними споживачами пільг, фінансування яких здійснюється повністю за рахунок тих, що стоять вище цього порогу. Ці дві концепції - міра бідності та поріг, нижче якого сім'я чи громадянин має право на пільги - не можна змішувати: межа бідності, що є достатньо високою для отримання об'єктивної картини, може бути, з іншого боку, настільки високою, що ті, хто знаходиться над нею, чисто економічно не матимуть змоги допомогти всім тим, хто знаходиться нижче за неї. Так само занадто низька межа може зробити пільги доступнішими для тих, хто їх потребує, але одночасно не даватиме об'єктивної уяви про рівень бідності, а отже і про серйозність цієї проблеми. Межа бідності для України, вирахована тут, призначена для використання виключно з аналітичною метою, і не може вважатися як поріг, нижче якого сім'я/громадянин має право на певні соціальні пільги.

Існує також тенденція пов'язувати межу бідності та розмір мінімальної або середньої заробітної плати. Це також призводить до плутанини, оскільки межа бідності вираховується для сім'ї, тоді як мінімальна заробітна плата стосується окремих громадян. Навіть якщо середня заробітна плата вища за межу бідності, сім'я все ж може знаходитися набагато нижче за цю межу з точки зору споживання на кожного члена сім'ї, наприклад, за умов високого співвідношення дітей та/або старих до працездатних членів родини. В той же час, людина, що має зарплату нижчу на межу бідності, все ж може і не бути бідною, якщо є інші члени сім'ї, які добре заробляють. До того ж, високий

рівень мінімальної заробітної плати може призвести до скорочення зайнятості і таким чином збільшити, а не зменшити, кількість бідних.

Структура бідності дає відповіді на два питання:

1. Які групи і в якій пропорції представлені серед бідних сімей та окремих громадян?
2. Які характерні особливості таких сімей та окремих громадян тісно пов'язані з їхньою бідністю?

Обидва ці аспекти мають велике значення, а відповіді на зазначені питання доповнюють одна одну. Структура бідності розглядається як на рівні сім'ї, так і на рівні окремих громадян. Деякі важливі фактори мають більше значення на рівні сім'ї (скажімо, її складі), інші як правило пов'язуються з окремими громадянами (стать та вік тощо).

Демографічні особливості. Поширеність бідності серед українських родин зростає із збільшенням кількості дітей або літніх/старих членів сімей. Багато сімей в Україні включають представників кількох поколінь, і працездатним їх членам доводиться піклуватися і про своїх дітей, і про батьків. Показники за даними опитування для таких сімей особливо високі, які зазначені у табл. 2.3.

Таблиця 2.3 – Діти та бідність в Україні (дані у відсотках)

Число дітей віком до 15 років у сім'ї	Відсоток усіх сімей	Відсоток бідних сімей	Показник бідності за даними опитування
0	59	53	27
1	24	26	32
2	15	17	34
3 або більше	3	4	48
Всього	100	100	30

Джерело: складено автором на основі джерела [53]

Станом на 2023 рік, пенсії в Україні часто не дотягують до рівня прожиткового мінімуму, і чимало пенсіонерів опиняються в скрутному

становищі. Розмір середньої пенсії становить близько 4,5 тис. грн, що є значно менше, ніж встановлений прожитковий мінімум. На додачу до цього, сам прожитковий мінімум також вважається недостатнім для гідного життя в умовах зростання цін на базові товари та послуги.

Одинокі матері можуть отримувати державну допомогу, яка розраховується як різниця між прожитковим мінімумом для дитини відповідного віку та середньомісячним доходом сім'ї на одну особу. На практиці ці виплати часто складають менше третини від прожиткового мінімуму на дитину, оскільки допомога не може перевищувати певний рівень, залежно від доходу сім'ї. Наприклад, для дітей до 6 років прожитковий мінімум наразі встановлений на рівні 2,688 грн, а для дітей віком від 6 до 18 років – 3,355 грн.

Вважаю, що особливо небажаним і навіть небезпечним для суспільства є відчуття дітьми бідності у сім'ї. Такі діти дуже страждають від насмішок серед своїх ровесників у школі чи на вулиці з приводу їхнього одягу чи відсутності дрібних грошей. Такі принизливі насмішки призводять до дуже низької самоповаги підростаючої дитини як особи, що створює передумови для того, що бідність переходитиме із покоління до покоління.

Таблиця 2.4 – Старі люди та бідність в Україні (дані у відсотках)

Число старих віком 65 років і більше в сім'ї	Відсоток усіх сімей	Відсоток бідних сімей	Показник бідності за даними опитування
0	62	49	23
1	26	31	34
2 або більше	12	20	49
Всього	100	100	30

Джерело: складено автором на основі джерела [23]

Показник бідності різко збільшується із зростанням коефіцієнту утриманців у сім'ї. Більшість сімей, де “працездатних дорослих немає”, складається з одного або двох старих людей. Такі сім'ї складають майже

чверть усіх бідних сімей в Україні, і майже 40 відсотків таких сімей входять до категорії бідних, більш детально це зазначено у табл. 2.5.

Таблиця 2.5 – Коефіцієнт утриманців у сім'ї і бідність (дані у відсотках)

Коефіцієнт утриманців	Відсоток усіх сімей	Відсоток бідних сімей	Показник бідності за даними опитування
0 (сім'я складається лише з дорослих)	28	15	16
0,25 -1,00	47	49	31
1,25 - 2,00	6	10	44
2,25 і більше	1	2	67
Працездатних дорослих немає, лише діти і старі	18	24	39
Всього	100	100	30

Джерело: складено автором на основі джерела [53]

У цій табл. 2.5 прийнято, що діти є віком до 15 років, старі люди є віком після 64 років, а працездатні дорослі у віці від 15 до 64 років. Коефіцієнт утриманців розраховується як кількість дітей плюс кількість старих людей, розділені на кількість працездатних дорослих людей.

Структура бідності в українському суспільстві є очевидна також залежно від статі людей, місця проживання та освітнього рівня.

В майбутньому стаття може перетворитися на провідну категорію у розумінні бідності в Україні. На даному етапі показник бідності за даними опитування серед жінок дещо вищий, ніж серед чоловіків (32 відсотки проти 29). Той факт, що для жінок показник бідності трохи вищий, ніж для чоловіків, можна пояснити тим, що літніх жінок удвічі більше, ніж літніх чоловіків, і серед літніх бідняків 4/5 є жінки.

Місце проживання. Дані опитування сімей в Україні свідчать, що в містах бідність більш поширена і глибша, ніж у сільській місцевості (табл. 2.6).

Таблиця 2.6 – Бідність в залежності від місця проживання (дані у відсотках)

	Всього	Сільські	Напівміські	Міські
Po (показник за даними опитування)	30	27	28	33
P1 (показник глибини бідності)	10	9	9	11

Джерело: складено автором на основі джерела [72]

Великою мірою це відображає велике значення продуктів харчування, що вирощуються на земельних ділянках, які належать сім'ям. Такі земельні ділянки мають 59 відсотків сільських родин, порівняно з 29,5 відсотка міських та 11 відсотками напівміських сімей. Середній розмір ділянки, яку має сільська родина, дещо більший за ту, що її має міська родина (0,33 га проти 0,28 га).

Проте просто вважати, що бідність у містах набагато більше поширена, ніж у селах, буде означати занадто спрощений підхід до цього питання. Природа бідності у різних місцевостях різна. У містах найбільшою проблемою є, безсумнівно, продукти харчування. Проте бідним сім'ям у селах часто не вистачає грошей, щоб купувати хліб, не кажучи вже про одяг, паливо, плату за медикаменти, навчання дітей чи транспортні послуги.

Жителі сільських районів вважають, що справжня бідність – це реальний голод. Якщо люди не голодують, то вони не є бідними. Таке сприйняття бідності – результат багаторічного дефіциту послуг у сфері медицини та освіти, а також споживчих товарів усіх видів, що має місце в сільській місцевості.

Міські жителі поряд з доступністю продуктів харчування, при визначенні поняття “бідність”, відносять і якість житлових умов, медичне обслуговування, освіту та можливість своєї участі в культурних подіях. Наявність або відсутність власної земельної ділянки, а також плата за житло

та комунальні послуги є найважливішими факторами, що визначають, наскільки та чи інша міська сім'я відчуває себе бідною.

Регіональні відмінності в рівні бідності можуть впливати на шляхи фінансування програм соціального захисту населення по регіонах, а це, в свою чергу, може призвести до дисбалансу в обсягу пільг і виникненню певної соціальної напруги по регіонам.

При визначенні структури бідності в Україні слід брати до уваги і освіту, оскільки освіта і бідність знаходяться в обернено пропорційній залежності. Дорослі, які взагалі не мають освіти, є найбіднішими (47 відсотків), а серед тих, хто має закінчену вищу освіту, рівень бідності найнижчий (20 відсотків). Особливе занепокоєння викликає те, що кількість учнів/студентів в Україні має стійку тенденцію до зменшення і все більше молодих людей залишають школи до закінчення. В майбутньому це неодмінно призведе до зниження інтелектуального рівня українського суспільства, а економіка, сільське господарство, наука і культура, при неминучому зростанні у майбутньому, відчують великий брак освічених і кваліфікованих кадрів. Зрештою, зменшення витрат державою на освіту, культуру і науку призведе до того, що у майбутньому Україна буде щораз більше втрачати позицій в світовому економічному, торговому, науковому і культурному розподілі, а також змушена буде збільшувати витрати на утримання системи правоохоронних органів та тюремних закладів. В кінцевому підсумку це стане для України значною перепорою в подоланні бідності в суспільстві.

Аналіз показників рівня та глибини бідності з урахуванням всіх чинників дає можливість зробити деякі висновки про можливість їх використання в управлінні соціальними процесами. Але при цьому слід мати на увазі, що ці показники перебувають в залежності від методології та методики визначення критерію малозабезпеченості. Досвід, що мають інші країни в розробці і застосування цього критерію, слід використовувати в Україні.

Критерій малозабезпеченості є важливим соціальним показником, що впливає не лише на сприйняття громадськістю стандартів добробуту, але і на вибір тих чи інших державних програм та політичних заходів, та їх вартість.

Визначення критерію малозабезпеченості здійснюється за різними методиками і має свою історію розвитку [22, 65]. В 60-і роки був визначений (розроблений) показник частки населення та абсолютної кількості громадян, чий доходи недостатні для забезпечення першочергових потреб людини у харчуванні, товарах і послугах. В той час набула поширення межа малозабезпеченості для сім'ї з чотирьох чоловік. З тих пір критерій малозабезпеченості широко використовується для визначення соціальної політики, запровадження програм, проведення аналітичних досліджень.

Критерій малозабезпеченості, як і інші важливі параметри, необхідно періодично переглядати, оскільки він має виконувати покладені на нього функції з урахуванням фактичних змін у суспільстві.

Нинішній має кілька порогів оцінки бюджету сім'ї, яка виконується для з'ясування належності сім'ї до категорії малозабезпечених. Значення порогів залежать від складу сім'ї (кількості дорослих і дітей) і, для окремих типів сімей, - від віку голови сім'ї. Бюджетом сім'ї вважається її щорічний прибуток без урахування оподаткування.

Значення нинішніх порогів малозабезпеченості як трикратна вартість мінімального раціону харчування. Множник три введено для врахування витрат на інші необхідні товари та послуги.

Недоліки такого підходу до визначення критерію малозабезпеченості:

- він не враховує відмінності у потребах сімей, у яких батьки працюють або не працюють;
- критерій не враховує значні відмінності у витратах на медичне обслуговування серед різних груп населення, спричинені неоднаковим станом здоров'я та розміром страховки;

– по всій території країни не можна застосовувати однакові критерії. Слід враховувати регіональні відмінності у вартості основних товарів та послуг (наприклад, вартість житла і т.п.);

– коригування критерію малозабезпеченості у залежності від розміру сім'ї неадекватне в силу перш за все демографічних змін в суспільстві (наприклад, зменшення розміру сім'ї);

– недостатньо індексувати критерії малозабезпеченості лише відповідно до рівня інфляції. Пороги малозабезпеченості підпорядковуються тенденціям загальних рівнів споживання;

– якщо в критерії малозабезпеченості за бюджет сім'ї приймається її загальний прибуток, то в ньому не враховуються зміни розмірів “чистих” доходів сімей і, відповідно, зміни у їх матеріальному стані, що сталися в результаті проведення важливих урядових заходів. Прикладами таких змін можуть бути збільшення податку із заробітної плати на соціальне забезпечення, через що зменшився “чистий” прибуток працевлаштованих громадян та підвищення вартості талонів на харчування, що збільшило “чистий прибуток” їх прибуток їх отримувачів. Крім того, критерій не може враховувати вплив на розмір “чистого” прибутку, що його матимуть соціальні заходи, такі, наприклад, як зміни в обсягах фінансування, охорони здоров'я, переміни в податковій поліції і т.ін.

Приймаючи до уваги перелічені недоліки існуючого критерію, можна визначити вимоги до критерію малозабезпеченості:

– він повинен бути прийнятним і зрозумілим для громадськості;

– він повинен бути статистично обґрунтованим, тобто треба дотримуватись цілісності у визначенні бюджету сім'ї та порогів малозабезпеченості;

– він має бути придатним для застосування з наявними чи легко доступними даними.

Новий критерій малозабезпеченості повинен містити кілька порогів малозабезпеченості і чітке визначення бюджету сім'ї (бюджет сім'ї порівнюватиметься з порогами для з'ясування належності сім'ї до категорії малозабезпечених), а саме:

- пороги малозабезпеченості мають дорівнювати витратам на харчування, одяг, житло (включно з житлово-комунальними послугами) та на задоволення деяких інших важливих потреб людини (необхідні витрати на сім'ю, особисті витрати, оплата транспортних послуг, не пов'язаних з роботою тощо;

- значення порогу малозабезпеченості для типової сім'ї має визначатися, виходячи з фактичних споживчих витрат і оновлюватись щорічно для врахування змін у витратах на харчування, одяг і житло, що сталися протягом останніх трьох років;

- поріг малозабезпеченості типової сім'ї має коригуватися відповідно до потреб різних типів сімей та відмінностей у вартості житла різних регіонів країни;

- бюджет сім'ї (який має бути цілісним з концепцією порогів малозабезпеченості) визначається як сума усіх грошових заходів та вартості допомоги в натуральній формі. Що стосується товарів та послуг з основного набору, мінус витрати, не пов'язані з придбанням цих товарів та послуг. До таких витрат належать прибутковий податок і податок з заробітної плати на соціальне забезпечення, витрати на догляд за дітьми та інші, не пов'язані з роботою витрати, допомога на дітей, поточні витрати на медичне обслуговування включно зі сплатою страхових внесків.

Ця методика визначення межі малозабезпечення досить проста і може застосовуватись в управлінні соціальними процесами в Україні. Якщо не в повній мірі, то хоча б частково. Деякі її елементи можна використати на регіональному рівні. При цьому слід мати на увазі, що вона дає можливість

розглядати поле соціального захисту як такий організм, що розвивається і потребує врахування всіх змін, що відбуваються, як на самому полі, так і зовні.

В Україні зроблені перші кроки в напрямі розробки методів для визначення показників бідності. Цікавою в зв'язку з цим є методика, запропонована М. Соколик [94], яка передбачає кілька методів для визначення критеріїв бідності:

- абсолютний, за допомогою якого визначається поточна вартість товарів і послуг, що входять до мінімального споживчого кошика;
- відносний, відповідно до якого критерій розраховується на основі заданої частки від середнього або середньозваженого доходу в розрахунку на одну особу;
- суб'єктивний або соціологічний, що базується на поняттях населення про необхідний мінімальний прибуток;
- за структурою витрат, коли частка витрат на продукти харчування або житло не повинна перевищувати заданої величини прибутку сім'ї;
- ресурсний, що враховує можливості економіки забезпечити прожитковий мінімум.

Залежно від того, яка мета ставиться при визначенні кількості бідних, критерії бідності можуть бути розраховані із застосуванням одного чи комбінації кількох методів.

Для повного уявлення про бідність критерії бідності, що ґрунтуються на сукупних (грошових) доходах, доповнюється іншими показниками, які можуть характеризувати, наприклад, склад сім'ї, зайнятість працездатного населення, причетність до міського чи сільського населення, майнову забезпеченість, а також якість життя, рівень харчування, стан здоров'я населення. Найзагальніші відмінності у рівні життя населення пов'язані з доходними групами, з розподілом населення за величиною середньодушового сукупного доходу. Джерелом їх є дані бюджетного обстеження сімей, або дані соціологічних досліджень у поєднанні з експертними оцінками. В роботі

переважають дані бюджетних обстежень сімей, що регулярно узагальнюються Міністерством статистики України.

Дані бюджетних обстежень характеризують процес диференціації населення за рівнем середньодушових сукупних і грошових доходів за місяць. Згідно з даними бюджетних обстежень українських домогосподарств за період з 2000 до 2023 року, наявні статистичні показники ілюструють значну соціальну диференціацію населення за рівнем доходів. У 2021 році, наприклад, індекс Джині (коефіцієнт концентрації) складав 0,222, вказуючи на помірний рівень нерівності. Цей індекс варіювався з року в рік, демонструючи коливання між 0,19 і 0,23, що свідчить про періодичне зростання та зниження диференціації доходів у країні.

Протягом цього періоду також спостерігалася різниця між доходами різних груп населення. Так, децильний коефіцієнт диференціації, який показує співвідношення доходів між найвищими і найнижчими 10% населення, в окремі роки сягав показника в 2,6–3,6 разів, а децильний коефіцієнт фондів (який обчислює це співвідношення у фондах доходів) досягав рівня до 4,5 разів. Це означає, що найзаможніші домогосподарства мали доходи в кілька разів більші за найменш забезпечених громадян.

Крім того, чисельність населення з доходами, нижчими фактичного прожиткового мінімуму, у різні роки змінювалася. Наприклад, у 2016 році таких осіб було близько 743,9 тисяч, що становило понад 60% від загальної чисельності населення, однак до 2020 року ця частка знизилася до 17,6% із відповідною кількістю осіб у 207,6 тисячі. Такі коливання відображаються в зміні рівня соціального забезпечення та економічних умов в Україні на тлі макроекономічних змін та інфляційних процесів.

Критерій бідності рекомендується визначати за нормативним методом на основі споживчого бюджету, в основі якого – задоволення потреб на рівні мінімуму матеріальної забезпеченості (мінімального споживчого бюджету, межі малозабезпеченості (ММЗ) або вартості іншого споживчого кошика) в

розрахунку на одну особу. В сучасних умовах для оцінки вартості життя бідних використовується фактична і офіційна ММЗ. Остання при зміні споживчих цін відстає від фактичної ММЗ. В 1994 р. офіційно визнана ММЗ дорівнювала 780 тис. крб., у 1995 р. – 2200 тис. крб., у 1996 р. – 6800 тис. крб. На 1997 р. прийнято було межу, що дорівнює 71 грн., але в перерахунку на фактичні ціни вона є значно вищою і ще в грудні 1996 р. становила 93 грн., а тому не може бути прийнята за поточний критерій бідності. Станом на 2023 рік для оцінки рівня життя населення України, зокрема малозабезпечених, використовується офіційний та фактичний прожитковий мінімум. Офіційний прожитковий мінімум відстає від фактичних показників вартості життя, що викликано підвищенням споживчих цін та економічними труднощами. Зокрема, з початку 2000-х років в Україні спостерігалось зростання рівня бідності. Наприклад, за даними Світового банку, у 2022 році рівень бідності зріс до 24,2%, що означає, що за межею бідності опинилися близько 7,1 мільйона українців. Причинами зростання бідності є, зокрема, висока інфляція, низька зайнятість і скорочення доходів населення. Офіційна ММЗ враховує тільки тимчасові ресурсні можливості держави для надання допомоги окремим громадянам, але не стала гарантованою нормою захисту від бідності. Тому ми вважаємо, що дані про фактичну офіційну межу малозабезпеченості є тільки першим наближенням до критерію бідності.

Мінімальний споживчий бюджет і межа малозабезпеченості визначають відповідно можливу верхню і нижню межу доходів для бідних. Ті громадяни, середньодушовий прибуток яких знаходиться між мінімальним споживчим бюджетом і межею малозабезпеченості, при зростанні цін, при стабільних чи змінних грошових доходах можуть стати або ще біднішими, або середньо забезпеченими громадянами. Вартість мінімального споживчого бюджету або межа малозабезпеченості не характеризують повною мірою відмінностей у рівні життя біднішого населення, оскільки тут значні корективи вносить накопичене в сім'ях особисте майно (житло, дачі, транспортні засоби,

предмети довгострокового користування, заощадження), проте цей аспект життя статистично визначається недостатньо. Раніше виконані соціологічні обстеження показували невідповідність між майном у користуванні сім'ї, фактичним споживанням і отриманими доходами у окремих груп населення, наприклад, наявність у сім'ях з низькими поточними доходами дорогого майна.

Доцільніше враховувати відхилення між доходами бідних (у певних інтервалах доходів) і критерієм бідності, тобто розраховувати середнє відхилення окремих бідних верств населення від критерію бідності. Водночас показник середнього відхилення передбачає однакову вагу для всіх відхилень від критерію бідності. Якщо зубожіння збільшується непропорційально у заданих інтервалах відхилень від критерію бідності, то в такому разі нерівність серед бідних має значення і доцільно надавати більшої ваги відхиленням від критерію бідності (КБ0 у найбідніших верств. Критерій (рівень, профіль) бідності є певною вартістю життя для окремих верств населення. Поняття критерію бідності відрізняється від межі малозабезпеченості для громадян з мінімальними доходами тим, що він є пошуковим показником для аналізу і визначення чисельності бідних, тоді як межа малозабезпеченості є певним визнаним державою соціальним нормативом в сучасних умовах.

РОЗДІЛ 3

СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ В УКРАЇНІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЙОГО РЕФОРМУВАННЯ

3.1. Нормативно-правові аспекти реформування системи соціального захисту населення

Система соціального захисту, успадкована від адміністративно-командної економіки була розрахована на суворий контроль держави і суспільства за обов'язковою участю й суспільному виробництві усього працездатного населення і розподілом матеріальних благ відповідно до цієї участі. Населення з погляду його добробуту в традиційній радянській економічній системі розглядалось як більш-менш однорідна маса, яка потребує однакового соціального захисту. Сам соціальний захист здійснювався як у формі підтримки доходів (гарантії надання роботи працездатному населенню, забезпечення на випадок хвороби, старості, професійного ушкодження, втрати годувальника), так і у формі стримування видатків громадян шляхом адміністративного підтримування низьких цін на споживчі товари, медикаменти та послуги, забезпечення безплатного медичного обслуговування та освіти, значних державних дотацій на утримання дітей в дитячих садках, групах продовженого дня, літніх таборах відпочинку. Таким чином, запобіжна функція соціального захисту спрацьовувала на всі 100%. Міцні соціальні гарантії у вигляді низьких цін, гарантованих мінімумів оплати праці та соціального забезпечення запобігали зубожінню прошарків з мінімальними доходами. Тих непрацездатних, хто не мав жодних джерел доходу або потребував спеціальної опіки, утримували в спеціальних закладах – дитячих будинках, школах-інтернатах, будинках-інтернатах для престарілих та інвалідів. Таким чином, у цілому населенню було забезпечено виживання

через універсальну систему соціального захисту, яка діяла за принципом "від коляски до могили", а її елементи були розпорошені у всіх сферах та на всіх етапах суспільного виробництва. Існування такої всеосяжної системи забезпечувалося величезними недоплатами трудящим, більшість з яких не мали іншого вибору, ніж користуватися благами та послугами, які надає їм держава, незалежно від того влаштовувала їхня якість чи ні.

Незважаючи на декларовану рівність громадян у доступі до суспільних фондів споживання, в суспільстві існували, з одного боку, привілейовані прошарки, а з другого – частина населення зазнавала дискримінації. Дискримінація існувала, по-перше, у вигляді дефіциту товарів та послуг, який зумовлював нерівність у їх споживанні. Доступ до тих чи інших благ та послуг і кількість їх споживання залежали не тільки від службового становища або майнового стану, але й від місця проживання. Лише партійно-господарська номенклатура користувалася закритими розподільниками товарів та іншими видами послуг вищого ґатунку за найнижчими цінами або безплатно, залежно не від місця проживання, а від висоти службового становища.

По-друге, через те, що держанні субсидії надавались не безпосередньо громадянам, а були закладені у ціни на товари і послуги споживчого ринку, нерівність споживання благ у натурі зумовлювала несправедливість в отриманні цих субсидій – найбільше ними користувалися ті, хто більше споживав, тобто найзаможніші верстви суспільства. Столичні мешканці найкраще були забезпечені товарами та послугами, трохи гірше забезпечувалися мешканці великих промислових центрів, і так по спадній, аж до сільських мешканців. Останні були найбільш дискримінованою категорією. Крім найгіршого забезпечення товарами та послугами, сільські мешканці отримували найнижчу платню, а пенсійне забезпечення колгоспників на той час, коли його було запроваджено, взагалі виходило за межі логічного пояснення.

Певні кроки в напрямку демократизації соціальної політики було зроблено ще за часів існування єдиного Радянського Союзу. Так, на початку 80-х років матерям була гарантована неоплачувана відпустка по догляду за дитиною до 2-х років; згодом було прийнято Закон про пенсійне забезпечення, яким гарантувався єдиний порядок нарахування пенсій усім громадянам, включаючи колгоспників, а для тих, хто не мав трудового стажу, запроваджувалися соціальні пенсії.

Після проголошення незалежності в Україні розпочався процес реформування всіх ланок суспільного життя. Ці зміни торкнулися політичного, економічного та соціального устрою держави.

Бурхливі економічні перетворення вплинули на соціальні реформи в Україні. Соціальні реформи з самої розбудови держави йшли паралельно з економічними реформами, хоча на першому етапі панувала ідея, що ринок сам по собі без будь-якого зовні втручання здатний урегулювати складні соціальні процеси. Це призвело до соціальної диференціації населення, падіння рівня його життя, зниження захищеності громадян та їхньої невпевненості у майбутньому.

Треба відзначити, що деякі спроби створити сприятливе соціальне становище для населення все ж робилися. Так, ще в 1991 р. був прийнятий Закон України «Про мінімальний споживчий бюджет» [9]. Цей бюджет, по суті, був прожитковим мінімумом та заклав основу для наступних розрахунків виплат, які гарантували б соціально прийнятний рівень життя. Передбачалось, що використання мінімального споживчого бюджету як соціального нормативу забезпечить проведення соціальної політики, спрямованої на допомогу насамперед найменш захищеним верствам населення, формування взаємопов'язаної системи мінімальних доходів громадян і витрат держави на їхню підтримку.

Підтримка доходів працездатного населення гарантується Законом України «Про зайнятість» [4]. Цей закон декларує низку соціальних гарантій

зайнятості, які визначені й реалізуються відповідно до Всесвітньої декларації прав людини та рекомендацій МОП. Зокрема він декларує неприпустимість примусової праці, гарантує працездатному населенню право на вільний вибір роботи, забезпечує додаткові гарантії зайнятості неконкурентоспроможним особам, гарантує грошову допомогу на випадок безробіття з урахуванням утриманців безробітного. Всі ці гарантії стосуються тільки працездатних осіб працездатною піку. Межі працездатної о віку встановлені як 18–65 років включно для чоловіків і 18–60 роки для жінок.

Закон України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» [10] гарантує їм певний рівень матеріальної підтримки з боку держави. До введення в дію цього закону допомога надавалася у таких випадках: багатодітним сім'ям; одиноким матерям; малозабезпеченим сім'ям; дітям-інвалідам та інвалідам з дитинства I і II групи; у зв'язку з вагітністю й пологами; на дітей військовослужбовців строкової служби; при народженні дитини (одноразова); по догляду за дитиною до досягнення нею півторарічного віку; тимчасова допомога на неповнолітніх дітей; допомога на дітей, які перебувають під опікою (піклуванням). Матеріальна підтримка інвалідів здійснюється відповідно до Закону України «Про пенсійне забезпечення» [11].

Закон України «Про основи соціальної захищеності інвалідів» [12] покликаний не тільки гарантувати інвалідам матеріальне забезпечення, але й створити умови для повноцінної життєдіяльності інвалідів у суспільстві. Зокрема в ньому йдеться про громадські організації інвалідів, їх працевлаштування, освіту та професійну підготовку, про створення умов для безперешкодного доступу інвалідів до соціальної інфраструктури. Працевлаштування інвалідів здійснюється органами Міністерства соціальної політики, місцевою владою та громадськими організаціями.

Закон передбачає бронювання робочих місць, призначених для інвалідів залежно від потреб інвалідів, але не нижче 4 % від загальної чисельності працюючих. Інваліди мають переважне право на зарахування до вищих і

середніх спеціальних навчальних закладів. Під час навчання пенсія і стипендія виплачуються в повному розмірі.

Соціальне забезпечення цієї категорії населення здійснюється відповідно до Закону України «Про пенсійне забезпечення» [11]. Цей закон не є універсальним, оскільки ще близько 10 інших законодавчих актів регулюють питання пенсійного забезпечення окремих категорій громадян.

Система пенсійного забезпечення в Україні включає кілька основних компонентів, які спрямовані на забезпечення доходів людей пенсійного віку. Вона складається з таких рівнів:

1. Солідарна пенсійна система: Це базовий рівень, який фінансується за рахунок обов'язкових страхових внесків працюючих громадян. Фактично, пенсії виплачуються за принципом "працюючий платить за пенсіонера", тобто кошти надходять до Пенсійного фонду України від нинішніх працівників і розподіляються серед пенсіонерів.

2. Обов'язкове накопичувальне страхування: Передбачає створення особистих накопичувальних рахунків для кожного застрахованого. Частина обов'язкових внесків спрямовується на індивідуальні рахунки, де кошти накопичуються протягом усього трудового періоду та виплачуються у вигляді додаткових пенсійних виплат при досягненні пенсійного віку. Хоча цей рівень ще не повністю впроваджений, він планується до введення як додаткове джерело доходу.

3. Добровільне накопичувальне пенсійне страхування: Громадяни можуть добровільно здійснювати внески в приватні пенсійні фонди чи накопичувальні програми для отримання додаткових виплат після виходу на пенсію. Цей рівень має на меті забезпечити додаткові джерела пенсійних виплат та знизити залежність від державної пенсійної системи.

Система пенсійного забезпечення в Україні зараз зазнає реформування, спрямованого на підвищення стабільності та зменшення дефіциту Пенсійного фонду.

За законом право на трудову пенсію за віком мають: всі особи, що працюють на підприємствах, в установах та інших організаціях, незалежно від форм класності та господарювання – за умови сплати підприємствами й організаціями страхових внесків до пенсійного фонду; особи, які займаються підприємницькою діяльністю, творчі працівники – за умови сплати страхових внесків до пенсійного фонду; інші особи, які підлягають державному соціальному страхуванню.

Закон України «Про межу малозабезпеченості» було прийнято 4 жовтня 1994 року, щоб визначити мінімальні соціальні стандарти для громадян із низькими доходами. Закон встановлював межу малозабезпеченості, розраховану нормативним методом на основі мінімального споживчого кошика, складеного з урахуванням норм Міністерства охорони здоров'я. Межа мала відповідати рівню споживання, що дозволяє покрити основні потреби в умовах кризової економіки. На додаток, у законі було передбачено, що державну допомогу отримують лише непрацездатні громадяни.

Проте бюджетних коштів не вистачило навіть для гарантування прожиткового мінімуму на рівні межі малозабезпеченості. Тому згодом при призначенні соціальних виплат починає використовуватися “рівень сукупного середньодушового доходу, що дає право на отримання допомоги”. Його було встановлено в розмірі 40% вартості межі малозабезпеченості. Гарантовані державою мінімальна заробітна плата і мінімальна пенсія в кілька разів менші від вартісної величини межі малозабезпеченості і тому не виконують покладених на них функцій.

Однак реалізація цього Закону не дала очікуваного результату. В економіці продовжувалися інфляційні процеси, грошові виплати населенню швидко знецінювались, була втрачена економічна сутність межі малозабезпеченості. Її величина все менше відповідала вартості споживання товарів і послуг на мінімальному рівні. Не був реалізований принцип адресного спрямування соціальних виплат і допомог.

У наступні роки, коли інфляція дещо стримувалася, спостерігаються ознаки економічного зростання, виявляється, що відсутність чітких соціальних параметрів економічних перетворень вже починає загрожувати самим перетворенням. І річ не тільки в посиленні соціальної напруженості в суспільстві, хоча й це важливий аспект проблеми. Справа в тому, що відсутність належних заходів у населення катастрофічно звужує український внутрішній ринок, що значною мірою впливає на розвиток галузей економіки, продукція яких орієнтована, передусім, на власне населення.

Усвідомлення зазначеного вище спонукало до того, що в 1999 р. знову повернулися до розгляду базових для соціальної системи законів.

Так, 15 липня 1999 р. приймається Закон України «Про прожитковий мінімум» [6], у ст.1 якого визначалось, що “ прожитковий мінімум – вартісна величина достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров’я набору продуктів харчування (далі набір продуктів харчування), а також мінімального набору непродовольчих товарів (далі – набір непродовольчих товарів) та мінімального набору послуг (далі – набір послуг), необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості”.

Прожитковий мінімум визначається нормативним методом у розрахунку на місяць на одну особу, а також окремо для тих, хто належить до основних соціальних і демографічних груп населення [6].

У ст. 2 цього Закону регламентувалось, що прожитковий мінімум застосовується для:

- загальної оцінки рівня життя в Україні, що є основою реалізації соціальної політики та розроблення окремих державних соціальних програм;
- встановлення розмірів мінімальної заробітної плати та мінімальної пенсії за віком, визначення розмірів соціальної допомоги, допомоги сім’ям з дітьми, допомоги по безробіттю, а також стипендій й інших соціальних виплат, виходячи з вимог Конституції та законів України;

- визначення права на призначення соціальної допомоги;
- визначення державних соціальних гарантій і стандартів обслуговування та забезпечення в галузях охорони здоров'я, освіти, соціального обслуговування та ін.;
- встановлення величини неоподаткованого мінімуму доходів громадян;
- формування Державного бюджету України та місцевих бюджетів.

Але у зв'язку з відсутністю в достатньому обсязі фінансових ресурсів в державному бюджеті не вдалося забезпечити повну реалізацію положень даного Закону. У сучасних умовах забезпечення мінімального рівня доходу в Україні залишається складним завданням через обмеження державного бюджету. Прожитковий мінімум на 2023 рік встановлено на рівні 2589 грн на місяць для середньостатистичного громадянина, а для різних категорій він коливається: для дітей до 6 років – 2272 грн, від 6 до 18 років – 2833 грн, для працездатних осіб – 2684 грн, а для осіб, які втратили працездатність, – 2093 грн. Однак, ці суми не відображають актуальну вартість життя, оскільки зростання цін та інфляційні процеси роблять їх недостатніми для задоволення базових потреб.

Незважаючи на це, надання соціальної допомоги в Україні часто не покриває навіть 50% від цих сум. Для малозабезпечених сімей передбачена допомога: для працездатних осіб вона становить 1207 грн, для непрацездатних та інвалідів – 2093 грн, а для дітей до 18 років – 3682 грн. Зважаючи на нестачу фінансування, підтримка залишається обмеженою і недостатньою, що робить актуальною проблему адресної підтримки найбільш вразливих верств населення, щоб забезпечити їм хоча б мінімальні стандарти життя [17, с. 3].

Державна соціальна допомога малозабезпеченим сім'ям в Україні спрямована на підтримку родин із низьким рівнем доходу. Ця допомога призначається на основі середньодушового доходу сім'ї, який не повинен перевищувати визначеного державою прожиткового мінімуму. Основними критеріями для отримання допомоги є:

1. Розмір доходу: Допомога призначається, якщо середньомісячний дохід сім'ї менший за прожитковий мінімум. На 2023 рік прожитковий мінімум встановлено на рівні 2589 грн для непрацездатних осіб і 2684 грн для працездатних осіб.

2. Склад сім'ї: Виплати диференціюються залежно від віку та складу сім'ї. Для дітей до 6 років допомога становить 2953 грн на місяць, для дітей від 6 до 18 років – 3682 грн.

3. Розмір допомоги: Базова виплата для малозабезпечених становить 1207 грн для працездатних осіб та 2093 грн для непрацездатних членів сім'ї, зокрема осіб з інвалідністю.

Для отримання допомоги малозабезпечені сім'ї повинні подати відповідні документи до органів соціального захисту населення, включаючи декларацію про доходи та майновий стан. Держава періодично переглядає розміри допомог і критерії, щоб краще адаптувати соціальну підтримку до умов економіки та рівня життя населення [87, с. 384].

Така ситуація не може не хвилювати. Вирішення даної проблеми потребує, по-перше, створення системи державних соціальних стандартів та гарантій, які б забезпечували б кожному громадянину захист від злиденності, по-друге, розроблення дійового механізму реалізації цих гарантій і стандартів у повсякденному житті. При цьому попередній аналіз виконання законодавчих актів показав, що вирішення саме другого питання найскладніше як від фінансового, так і з організаційного погляду [2, с. 75].

Державні соціальні стандарти та гарантії в Україні визначають мінімальні рівні доходу, що мають забезпечити базові умови життя громадян, а також умови для отримання соціальних допомог та пільг. Правові засади формування і застосування цих стандартів закріплені в кількох важливих нормативно-правових актах, зокрема:

1. Закон України «Про соціальні послуги» визначає правові основи надання соціальних послуг, критерії для отримувачів соціальних виплат і

механізми реалізації державних гарантій щодо соціального захисту.

2. Закон України «Про прожитковий мінімум» встановлює мінімальні рівні доходу, що гарантують задоволення основних потреб людини, зокрема в житлі, харчуванні та медичних послугах.

3. Закон України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» визначає правові засади надання допомоги сім'ям з низьким рівнем доходу. Допомога виплачується на основі критеріїв соціальної вразливості та потреби в державній підтримці.

Ці стандарти та гарантії мають на меті забезпечення базових прав громадян на соціальний захист, однак на практиці їх реалізація часто стикається з проблемами недофінансування та недостатньо чіткими механізмами призначення допомог, що ставить під загрозу ефективність підтримки найбільш уразливих верств населення [7].

Надана класифікація соціальних нормативів за характером соціальних потреб поділяються на:

- нормативи споживання – розміри споживання в натуральному вираженні за певний проміжок часу (рік, місяць, день) продуктів харчування, непродовольчих товарів поточного споживання та деяких видів послуг;

- нормативи забезпечення – визначена кількість наявних в особистому споживанні предметів довгострокового користування, а також забезпечення певної території мережею закладів охорони здоров'я, освіти, підприємств, установ, організацій соціально-культурного, побутового, транспортного обслуговування та житлово-комунальних послуг;

- нормативи доходу – розмір особистого доходу громадянина або сім'ї, який гарантує їм достатній рівень задоволення потреб, що обчислюється на основі визначення вартісної величини набору нормативів споживання та забезпечення.

За рівнем задоволення соціальних потреб соціальні нормативи поділяються на:

- нормативи раціонального споживання – рівень, що гарантує оптимальне задоволення потреб;
- нормативи мінімального споживання – соціально прийнятий рівень споживання продуктів харчування, непродовольчих товарів та послуг виходячи із соціальних або фізіологічних потреб;
- статистичні нормативи – нормативи, що визначаються на основі показників фактичного споживання або забезпеченості для всього населення чи його окремих соціально-демографічних груп.

До числа основних державних соціальних гарантій включаються:

- мінімальний розмір заробітної плати;
- мінімальний розмір пенсії за віком;
- неоподаткований мінімум доходів громадян;
- розмір державної соціальної допомоги та інших соціальних виплат.

Крім того, згідно із законом державні соціальні гарантії не можуть бути нижчими від прожиткового мінімуму.

Отже, можна констатувати, що законодавча база реформування соціального комплексу в Україні поступово створюється. Крім названих вище, в Україні прийнято закони, які дозволяють формувати суто ринкові механізми соціального захисту. До них належать закони про державне соціальне страхування, про державне соціальне страхування на випадок безробіття, у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням, похованням, та деякі інші. Але втілення цих законів у життя, наповнення реальним економічним змістом залишається ще проблемою.

3.2. Соціальний захист в Україні та перспективи його реформування

Соціальний захист в Україні є важливим компонентом державної політики, спрямованої на забезпечення мінімальних умов життя для громадян, особливо для найбільш уразливих верств населення. Його основними цілями є зниження рівня бідності, підтримка соціальної стабільності та зменшення соціальних нерівностей. Однак, система соціального захисту в Україні стикається з численними викликами, такими як низькі рівні соціальних виплат, недостатнє фінансування та проблеми з адресністю допомоги. Ці питання вимагають реформування для забезпечення ефективного функціонування системи та її адаптації до сучасних економічних умов.

Правові основи соціального захисту в Україні закріплені в основних нормативно-правових актах, які регулюють систему соціального забезпечення і гарантують реалізацію соціальних прав громадян. Ключовими документами, що визначають правові засади цієї сфери, є:

1. Конституція України – це основний закон, який гарантує громадянам право на соціальний захист. Згідно з її статтями, держава зобов'язана забезпечити соціальні права громадян, зокрема право на житло, освіту, медичну допомогу та пенсійне забезпечення.

2. Закон України «Про соціальні послуги» (2012 рік) – цей закон визначає, які соціальні послуги повинні надаватися державою, зокрема соціальний захист малозабезпечених громадян, інвалідів, ветеранів та інших вразливих груп населення.

3. Закон України «Про соціальний захист малозабезпечених сімей» – цей документ регулює надання соціальних виплат сім'ям, що перебувають у складних матеріальних умовах. Закон визначає критерії малозабезпеченості та механізми надання допомоги.

4. Закон України «Про державну соціальну допомогу» – цей закон встановлює правила надання державної допомоги для малозабезпечених осіб, пенсіонерів, осіб з інвалідністю та інших вразливих груп.

5. Закон України «Про прожитковий мінімум» – вказує на мінімальний рівень доходу, що гарантує громадянам задоволення основних потреб. Прожитковий мінімум є важливим інструментом для розрахунку соціальних виплат, пенсій та допомог.

6. Закон України «Про пенсійне забезпечення» – визначає основні принципи функціонування пенсійної системи в Україні, включаючи умови нарахування пенсій, механізми їх індексації та виплати.

Ці нормативно-правові акти забезпечують основу для реалізації прав громадян на соціальний захист в Україні, включаючи надання державної підтримки малозабезпеченим сім'ям, пенсіонерам та інвалідам. Однак на практиці існують труднощі у виконанні соціальних гарантій через дефіцит фінансування та адміністративні проблеми, що потребують подальших реформ. Система соціального захисту потребує удосконалення та адаптації до змін у економічній ситуації, зокрема для підвищення ефективності надання допомоги найбільш уразливим верствам населення. Законодавчі норми встановлюють, що допомога повинна надаватися за принципом адресності, тобто допомога надається лише тим громадянам, які її потребують, що дозволяє ефективно використовувати державні кошти. Проте на практиці система часто не може ефективно реалізувати цей принцип через відсутність достатнього фінансування та проблеми в організації адресної допомоги.

Соціальний захист в Україні стикається з численними проблемами, які значно ускладнюють його ефективну реалізацію. Ось кілька основних проблем, з якими зіштовхується система соціального захисту в Україні:

1. Недостатнє фінансування: Однією з основних проблем є обмежене фінансування, що не дозволяє ефективно реалізовувати програми соціальної підтримки. Мінімальні соціальні виплати, пенсії та допомоги не відповідають

реальним потребам населення, а це, в свою чергу, підвищує рівень бідності серед громадян. Вартість життя значно перевищує розмір соціальних виплат, що не дозволяє людям покрити навіть базові витрати на харчування та житло.

2. Низький рівень соціальних виплат: Мінімальні пенсії та заробітні плати значно відстають від фактичних витрат на життя. Прожитковий мінімум, встановлений законодавчо, часто не відповідає реальному рівню споживчих цін, що створює соціальну нерівність. Це особливо стосується пенсіонерів, інвалідів та інших вразливих верств населення.

3. Проблеми адресності допомоги: Хоча соціальний захист в Україні має передбачати надання допомоги тим, хто її дійсно потребує, система часто не є ефективною у визначенні нужденних громадян. Одна з причин цього – недостатня адресність надання соціальних виплат, що зумовлюється неадекватними механізмами перевірки майнового стану та доходів громадян. Деякі родини, які потребують допомоги, її не отримують, тоді як інші отримують допомогу без реальної потреби.

4. Інфляція та знецінення грошових виплат: Високий рівень інфляції в Україні знецінює грошові виплати, які надаються соціально вразливим верствам населення. Це призводить до того, що навіть існуючі соціальні програми не здатні забезпечити достатню підтримку в умовах економічної нестабільності.

5. Неадекватна підтримка в умовах кризи: В умовах економічних і політичних криз, таких як війна чи рецесія, система соціального захисту часто не здатна оперативно адаптуватися до нових умов. Внутрішньо переміщені особи, ветерани війни, а також інші постраждалі від кризових ситуацій часто залишаються без належної підтримки.

6. Бюрократичні бар'єри: Процедури отримання соціальних виплат часто є складними та бюрократичними. Довгі черги, складні документи та численні перевірки знижують ефективність надання допомоги. Це особливо важливо

для людей похилого віку, інвалідів та інших вразливих категорій, які мають обмежену можливість взаємодіяти з державною системою.

Ці проблеми потребують комплексного підходу до реформування соціальної сфери в Україні, зокрема через збільшення фінансування, удосконалення адресності допомоги, спрощення процедур отримання виплат та адаптацію соціальних програм до сучасних умов. Реалізація ефективних реформ дозволить забезпечити більш справедливу та доступну систему соціального захисту для всіх верств населення.

Соціальний захист в Україні залишається важливою складовою частиною державної політики, спрямованої на забезпечення мінімальних життєвих стандартів для громадян, особливо найбільш вразливих груп населення. Однак, система соціального захисту має численні недоліки, які необхідно усунути через реформування. Ось кілька основних напрямів, які можуть стати частиною перспективних змін в цій сфері.

1. Підвищення фінансування соціальної сфери.

Одним із ключових аспектів реформування є збільшення фінансування системи соціального захисту. Низький рівень витрат на соціальні виплати, пенсії та допомоги призводить до того, що громадяни не можуть покрити навіть базові потреби, що суттєво впливає на рівень бідності. Система повинна бути адаптована до реального рівня витрат на житло, харчування та інші життєво важливі послуги. Шляхи підвищення фінансування:

- Оптимізація державних витрат: перерозподіл державних витрат на користь соціальних виплат.

- Покращення збору податків: реформування податкової системи для зменшення ухилення від податків та збільшення надходжень до державного бюджету.

- Міжнародні інвестиції: залучення міжнародної фінансової допомоги для розвитку системи соціального захисту.

Збільшення фінансування дозволить підвищити рівень соціальних виплат, зокрема пенсій та допомог, що буде сприяти зменшенню соціальної нерівності.

2. Адаптація соціальних стандартів до реальних умов.

Соціальні стандарти, такі як прожитковий мінімум та мінімальні пенсії, повинні бути відповідними до реальних умов життя в країні. Сьогодні ці показники є недостатніми, щоб забезпечити мінімальний рівень життя, особливо в умовах інфляції та економічних труднощів. Шляхи вдосконалення:

- Перегляд величини прожиткового мінімуму: розробка більш реалістичних розрахунків, які б враховували реальні витрати громадян.

- Індексація пенсій та допомог: регулярна індексація пенсій та соціальних виплат на основі інфляції та зростання доходів населення.

Системне оновлення соціальних стандартів дозволить підвищити їх відповідність економічним реаліям та поліпшити добробут громадян.

Поліпшення адресності соціальних виплат

Однією з основних проблем є неефективне використання коштів через відсутність реальної адресності допомоги. Багато громадян, які потребують соціальної підтримки, не можуть її отримати через бюрократичні перепони чи недостатньо ефективні системи перевірки доходів. Шляхи удосконалення:

- Впровадження цифрових технологій: використання сучасних інформаційних систем для збору даних про доходи громадян та автоматизації процесу надання допомоги.

- Моніторинг та перевірка: посилення контролю за використанням соціальних виплат через новітні методи перевірки.

- Прозорість та доступність: спрощення процесу подачі заявок на допомогу та покращення доступу до інформації щодо прав на соціальні виплати.

Адаптація системи до сучасних технологій та методів перевірки дозволить значно підвищити ефективність соціальної допомоги.

Розвиток соціальних програм для вразливих груп населення

Необхідно також розробити спеціалізовані програми для підтримки найуразливіших груп населення, таких як діти, люди з інвалідністю, пенсіонери, безробітні, внутрішньо переміщені особи та ветерани війни.

Шляхи вдосконалення:

- Забезпечення комплексної підтримки: створення програм, які охоплюють не тільки грошові виплати, а й медичне обслуговування, соціальні послуги, реабілітацію для інвалідів та допомогу у працевлаштуванні.

- Підтримка внутрішньо переміщених осіб (ВПО): створення механізмів для ефективної підтримки ВПО, надання житлових субсидій та сприяння в адаптації на новому місці.

Це дозволить зменшити соціальні нерівності і забезпечити рівні можливості для вразливих категорій громадян.

Реформування пенсійної системи.

Пенсійна система в Україні потребує реформ, оскільки існуючий рівень пенсій не дозволяє забезпечити гідне життя пенсіонерам. Пенсії часто є низькими та не забезпечують належного рівня життя. Шляхи реформування:

- Пенсійна реформа: впровадження накопичувальної пенсійної системи, покращення пенсійних виплат для осіб, які мають великий трудовий стаж.

- Індексація пенсій: забезпечення регулярної індексації пенсій відповідно до зростання економіки та інфляції.

Пенсійна реформа допоможе забезпечити більш справедливую та стійку пенсійну систему.

Покращення юридичних механізмів соціального захисту

Для підвищення ефективності системи соціального захисту важливо створити нові та вдосконалити існуючі механізми надання соціальних послуг. Це включає не лише вдосконалення процедур для отримання соціальних виплат, але й розширення юридичних можливостей для громадян у випадках неправомірного відмовлення в допомозі. Шляхи вдосконалення:

– Розвиток правової допомоги: створення безкоштовних юридичних консультацій та послуг для соціально вразливих груп.

– Захист прав громадян: посилення контролю за правами отримувачів соціальної допомоги та забезпечення їх захисту від порушень з боку органів влади.

Реформування соціального захисту в Україні є необхідним для покращення якості життя найбільш вразливих верств населення. Це вимагає збільшення фінансування, адаптації соціальних стандартів, підвищення ефективності надання допомоги та розширення соціальних програм. Реалізація цих змін дозволить створити справедливу та ефективну систему соціального захисту, що відповідатиме вимогам сучасних економічних і соціальних умов.

3.3 Напрями подолання бідності в Україні

Щоб виправити становище, в якому опинилась переважна більшість громадян України не достатньо бажання людей отримати соціальний захист від незгод життя, що гіршає, також як не достатньо намірів уряду підвищити рівень життя громадян. Проблема може бути повністю вирішена тільки тоді, коли економіка піде вгору і буде створений мінімум благ, необхідних для забезпечення достойного рівня життя.

Економічне зростання та створення продуктивної зайнятості в Україні залежатиме від негайного розв'язання таких проблем:

- на макроекономічному рівні – подолання економічного спаду;
- забезпечення високого рівня національних заощаджень та інвестицій;
- зменшення податкового тиску на підприємства;
- проведення розумної протекціоністської політики;
- на мікроекономічному рівні – запровадження правових норм, серед яких першочерговими є реформування прав власності та запобігання “конфлікту інтересів”;

- створення сильного фінансового сектору; реорганізація менеджменту на підприємствах та запровадження корпоративного управління;
- зменшення податкового тягара з одночасним посиленням контролю і відповідальності за несплату податків;
- розумна цінова лібералізація і державний контроль за монополіями; реформування системи маркетингу і розподілу товарів та послуг.

Основними заходами активної політики зайнятості є інформування безробітних про наявні вакансії, програми професійної перепідготовки та підтримки підприємництва, організація громадських робіт, сприяння територіальній мобільності робочої сили. Вона спрямована на підвищення ефективності ринку праці і подолання структурного безробіття, викликаного невідповідністю попиту та пропозиції праці.

Соціальна чи пасивна політика зайнятості спрямовується переважно на розв'язання проблем короткотермінового безробіття. Для удосконалення фінансування системи страхування від безробіття в Україні необхідно знайти відповіді на такі запитання:

Наскільки реально у короткостроковій та довгостроковій перспективі забезпечити безробітним рівень доходів не нижче прожиткового мінімуму (межі малозабезпеченості)?

Як підвищити макроекономічну ефективність страхування від безробіття, щоб запобігти поглибленню незбалансованості бюджету? У який спосіб фінансувати виплату допомоги по безробіттю – за рахунок страхових внесків чи за рахунок бюджету? Чи доцільно вводити процедуру перевірки матеріального становища?

Яким чином досягти мікроекономічної ефективності системи страхування від безробіття, мінімізувавши негативні стимули до пошуків роботи? Чи доцільно запровадити регресивність внесків та гнучкі і диференційовані ставки страхових внесків?

Як підвищити ефективність управління страхування на випадок безробіття, для того, щоб воно забезпечувало адресність та своєчасність надання допомоги, неможливість зловживань?

За умов жорстких фінансових обмежень необхідно переглянути критерії надання допомоги по безробіттю, зробивши їх відповідно жорсткими. Наприклад, типовим періодом, який забезпечує право на отримання допомоги у багатьох країнах є 6 місяців оплачуваної роботи протягом року перед звільненням. У діючому законодавстві тривалість аналогічного періоду становить лише 12 тижнів. Запорукою раціонального використання обмежених коштів програм страхування від безробіття повинно бути посилення їх адресності, а також належний контроль за їх функціонуванням та оцінка результатів.

Економічне відродження безперечно принесе користь і значне полегшення бідним безпосередньо через ринок праці та опосередковано через систему соціального захисту. Заробітна плата є найважливішим компонентом сімейного прибутку і, таким чином являє собою найміцнішу ланку, що поєднує ВВП та добробут сім'ї. Беручи до уваги запроваджені урядом заходи щодо звільнення системи установами заробітної плати від втручання з боку держави, то такий зв'язок між економічним відродженням та зростанням заробітної плати повинно би діяти майже автоматично. Вплив збільшення заробітної плати на добробут сім'ї може, таким чином, дати уявлення про те, наскільки можна буде знизити бідність через економічне відродження.

По мірі зміцнення економіки також зростатиме обсяг коштів (головним чином, надходження від податків на використання робочої сили), які можна буде виділяти на потреби соціального захисту і збільшити таким чином обсяг соціальних пільг. Проте не треба вважати, що пільги автоматично зростатимуть разом із зарплатою. Фактично, у тому що стосується пенсій (а це є найважливіший вид соціальних пільг), дуже малоймовірно, що буде змога

збільшити середній розмір пенсій так само швидко, як середній розмір заробітної плати.

Збільшення реальної заробітної плати, яка зараз знаходиться на дуже низькому рівні, дозволить зменшити поширення бідності, оскільки її буде досить для того, щоб збільшити дохід якоїсь кількості бідних сімей настільки, щоб підняти їх над межею бідності. Сила такого впливу залежатиме від складу доходів бідних сімей, відстані між доходом таких сімей та межею бідності, обсягу та природи збільшення заробітної плати. Якщо, наприклад, більшість бідних сімей не отримують прибутку за рахунок заробітної плати, то навіть значне збільшення реальної заробітної плати не матиме великого впливу на бідність. Так само, збільшення заробітної плати високоосвічених працівників за рахунок інших, не допоможе бідним, які мають низький рівень освіти.

Збільшення рівня реальної заробітної плати є лише одним із способів, у який можна збільшити прибуток сім'ї (хоч би теоретично) через сильний ринок праці.

Очевидно, що економічний розвиток, поряд із зростанням середньої заробітної плати та деякого збільшення реального робочого часу, призведе і до збільшення різниці в оплаті праці кваліфікованих і некваліфікованих – або освічених і неосвічених – робітників (декомпресія зарплати). Декомпресія зарплати є реальним наслідком лібералізації системи її нарахування, оскільки колишнє державне регулювання призводило до зменшення різниці в оплаті залежно від освіти та кваліфікації. У порівнянні з іншими країнами Європи така різниця в оплаті праці в Україні є дуже низькою, тому декомпресію треба розглядати як засіб нормалізації ненормального становища, а не явище, якому треба чинити опір.

Зростання лише заробітної плати матиме важливі і позитивні наслідки для подолання бідності в українському суспільстві, але і соціальний захист населення є також дуже важливим, про що йшлося в попередніх розділах роботи.

Питання соціальної направленості економічних реформ заслуговують на особливу увагу. Їх зміст – це не тільки економіка, соціальна сфера, але і політика.

Враховуючи значне погіршення за останні роки рівня життя населення, головною метою соціальної політики в найближчій перспективі є розширення соціальної бази ринкових перетворень на основі призупинення спаду життєвого рівня народу і зменшення тягара наслідків реформ для найбільш незахищених верств населення.

Уряд виходить з того, що кризовий стан економіки вимагає більш активно проводити політику упереджувальних методів соціальної підтримки населення, перш за все, пенсіонерів, малозабезпечених непрацездатних громадян і сімей. Без цього всі позитивні наслідки ринкових перетворень, стабілізації виробництва будуть зведені нанівець постійно наростаючою напругою в суспільстві.

Отже, першочерговими заходами у сфері соціальної політики Уряду стали:

- цільова адресна допомога найбільш вразливим верствам населення з одночасною поступовою відміною практики надання її через чисельні дотації і пільги всім категоріям населення незалежно від рівня їх доходів шляхом:

- встановлення та фінансового забезпечення на державному рівні мінімальних соціальних гарантій (пенсій, стипендій, допомоги малозабезпеченим громадянам і сім'ям, безробітним і т.п.);

- здійснення у зв'язку з переглядом цін і тарифів упереджувальних соціальних заходів та адресного надання соціальної допомоги і субсидій, захист купівельної спроможності малозабезпечених непрацездатних громадян та сімей шляхом періодичного перегляду середнього сукупного доходу на душу населення, що дає право на отримання допомоги.

У зв'язку з поступовим підвищенням частки відрахувань населенням фактичних затрат на утримання житлово-комунального господарства

удосконалюється система надання субсидій населенню для оплати житла, комунальних послуг, твердого палива і скрапленого газу.

Незважаючи на складну фінансову ситуацію, Уряд намагається не допустити погіршення матеріально-технічної бази організацій соціального захисту, будинків-інтернатів для інвалідів і людей похилого віку.

Разом з тим гострою проблемою, яка поступово вирішується, є питання надання різноманітних пільг. В даний час значна частина населення користується пільгами на житлово-комунальні послуги, електроенергію, пасажирський транспорт та ін.

На пільгових умовах користуються електроенергією майже 10 млн. абонентів, або майже 60% від їх загальної кількості. Пільгами на безоплатний проїзд у міському, приміському і міжміському пасажирському транспорті користуються 25 категорій громадян загальною чисельністю більше 16 млн. громадян.

Враховуючи викладене та існуючі фінансові труднощі у державі, передбачається поетапна ліквідація пільг на утримання житла, житлово-комунальних послуг, електроенергію, пасажирський транспорт.

З метою посилення соціальної підтримки малозабезпечених непрацездатних громадян і сімей, та більш раціонального використання коштів державного і місцевого бюджетів, передбачених для надання допомоги громадянам, які її потребують, передбачено створення єдиної служби соціальних компенсацій і гарантій малозабезпеченим і непрацездатним громадянам і сім'ям на різних рівнях: загальнодержавному, обласному, міському, районному. Поступово цим службам будуть передані функції надання громадянам усіх видів допомог і субсидій. Чітке і ефективне функціонування цих служб дасть можливість в період здійснення більш широких економічних реформ об'єднати усі державні програми допомоги малозабезпеченим громадянам, уникнути їх дублювання за різними законами і нікого не залишити без уваги і підтримки в цей складний час. Це також

повинно вплинути на зменшення самої кількості допомог і субсидій та спростить сам механізм їх надання.

Особливого значення, в умовах постійного дефіциту Державного бюджету, набуває розвиток і вдосконалення системи соціального страхування, в тому числі і пенсійного, що дозволить значно покращити соціальний захист населення та частково зменшити тиск на витратну частину Державного бюджету.

Нова система соціального страхування має передбачати:

- обов'язкове страхування, пов'язане із стажем роботи громадян і їх участі у створенні фондів соціального страхування;
- державне страхування окремих категорій громадян і відповідне забезпечення гарантій, які бере на себе держава (військовослужбовці, працівники служби безпеки та органів внутрішніх справ та ін.);
- добровільне страхування.

Основним принципом створення страхових фондів має стати солідарна участь у їх формуванні громадян, роботодавців і держави, а також налагодження чіткого обліку внесків кожного громадянина.

Ця система буде гарантувати більш надійний соціальний захист, забезпечить диференціацію пенсій та інших соціальних гарантій відповідно до внеску кожного громадянина, його страхового стажу і т. ін.

Також, Уряд буде постійно взаємодіяти з громадськими організаціями та іншими структурами, які здійснюватимуть благочинну діяльність. Для цього передбачається створити нормативну базу для створення і діяльності благочинних організацій та їх об'єднань, які змогли б розширити форми і види соціальної підтримки малозабезпечених чи непрацездатних громадян і сімей.

Пенсійне забезпечення – одна з найгостріших соціально-економічних проблем перехідного періоду в Україні, значимість якої визначається тим, що вона зачіпає життєві інтереси 14,5 мільйонів людей похилого віку, інвалідів і членів сімей, які втратили годувальника. Українська пенсійна система

базується на принципі “негайної виплати”, коли страхові внески до Пенсійного фонду одразу виплачуються пенсіонерам. Тобто, відбувається солідарний перерозподіл доходів сьогоднішніх працівників на користь сьогоднішніх пенсіонерів.

Завдяки послідовному скороченню реальної вартості та звуженню диференціації пенсій за віком Пенсійному фонду вдалося вижити, уникаючи ще більшого фінансового дефіциту. Ці перехідні заходи дозволили відносно захистити мінімальні рівні пенсійних виплат.

Однак необхідність проведення реформи є очевидною, тому що діюча в Україні пенсійна система має безліч суттєвих недоліків:

1. Фундаментальна вада пенсійної системи подібної до української витікає з хибного розуміння мотивів людської поведінки: на рівні окремої людини вона руйнує важливий зв'язок між зусиллям і винагородою. Іншими словами, між особистою відповідальністю і особистими правами.

Через неплатоспроможність Пенсійного фонду та недосконалість критеріїв призначення пенсій, тривалість трудового стажу особи та розмір її заробітної плати тепер фактично не впливають на пенсійні виплати. Водночас не існує верхньої межі доходів для обчислення внесків до системи пенсійного і соціального страхування, тобто граничного рівня заробітку, понад який страхові збори не справляються.

2. Диференціація пенсій є соціально несправедливою. Пенсійна система не є соціально справедливою, оскільки узаконює невиправдану диференціацію державних пенсій, що призначаються відповідно до так званих “статусних” законів («Про статус народного депутата», «Про державну службу», «Про прокуратуру», «Про статус суддів» та ін.). Тисячі привілейованих пенсіонерів отримують виплати у розмірі, що на порядок вищий, ніж у пенсіонерів, які по 40-50 років відпрацювали на важких роботах чи у шкідливих умовах. Причому, відповідно до законодавства (ст. 8 Закону України «Про пенсійне забезпечення»), соціально несправедлива пенсія у деяких сот гривень ще й не

оподатковується, тоді як заробіток, що перевищує всього-на-всього 17 гривень повинен оподатковуватися. Це ніяк не сприяє соціальній згуртованості суспільства.

3. Високий ступінь політичного ризику. Пенсіонери становлять 39% потенційного українського електорату, а реально, через вищу політичну активність, майже половину. Отже, за діючої системи "негайних виплат" пенсії завжди будуть джерелом політичних конфліктів і передвиборної демагогії.

Сьогодні тільки політики вирішують, чи підвищувати пенсію і на скільки, кому саме. Даючи окремим громадянам менше влади над власним життям, ігноруючи їхні індивідуальні уподобання, влада політизує у такий спосіб величезний сектор економіки.

4. Страхові збори на пенсійне страхування надто високі.

Незважаючи на низький коефіцієнт відтворення втраченого заробітку, система державних пенсій вимагає неймовірно високого податку на заробітну плату – 32% фонду оплати праці повинні сплачувати підприємства і 1% індивідуальної зарплати – працівники. Разом із страховими зборами до фонду соціального страхування, Чорнобильського фонду та фонду зайнятості (загальна сума страхових зборів становить 49% фонду оплати праці, з яких 47,5% сплачують підприємства і 1,5% – працівники), відрахування до Пенсійного фонду явно спонукають хоча б частково переводити діяльність підприємств у тіньовий сектор. Підприємства шукають незаконних шляхів виплати зарплати, вважаючи їх менш витратними, ніж виплачувати зарплату офіційно, база оподаткування постійно звужується.

ВИСНОВКИ

У роботі сформульовано низку теоретичних та методичних положень щодо сутності державного регулювання і розвитку системи соціальної стратифікації в Україні, а також розроблено практичні рекомендації для її вдосконалення. Основні результати дослідження відображено у висновках і пропозиціях, відповідно до поставлених у роботі мети та завдань.

1. Розкрито основні теорії соціальної стратифікації та проаналізовано соціальну нерівність як складову соціоструктурних процесів.

Встановлено, що соціальна стратифікація, яка охоплює різні шари суспільства за економічними, соціальними та культурними характеристиками, є фундаментальною категорією соціології. Проаналізовано підходи функціоналістичного та конфліктного напрямів. З'ясовано, що функціоналісти бачать соціальну стратифікацію як важливу для стабільності суспільства, а конфліктні теоретики наголошують на тому, що стратифікація є результатом нерівного розподілу влади та ресурсів, що призводить до соціальних конфліктів та нерівності.

Виявлено значення таких чинників, як влада, престиж і власність, у формуванні соціальної піраміди, що є важливим для розробки ефективної державної політики у сфері соціального захисту.

Соціоструктурні процеси, які супроводжують соціальну нерівність, підсилюються глобалізацією та розвитком ринкових відносин. Розуміння причин і наслідків соціальної стратифікації є ключовим завданням для формування ефективної державної політики у сфері соціального захисту.

2. Досліджено соціальну нерівність в економічному вимірі та її вплив на соціальний престиж в українському суспільстві.

Виокремлено економічні чинники, які впливають на рівень бідності та соціальної нерівності, зокрема нерівність у доступі до фінансових ресурсів,

низький рівень заробітної плати, обмежені можливості працевлаштування та регіональні диспропорції.

Соціальний престиж визначено як суспільне визнання, залежне від освіти, доходу, професії та статусу. Підтверджено, що розрив у доходах і рівнях життя призводить до значного дисбалансу у доступі до ресурсів, що визначає соціальний престиж. Високооплачувані професії, як правило, мають більший престиж, тоді як низькооплачувані, попри свою суспільну значущість, не забезпечують достатнього статусу, що закріплює соціальну нерівність і обмежує мобільність між високопрестижними та низькопрестижними групами.

3. Проаналізовано процеси соціальної стратифікації в Україні.

Підтверджено, що перехідна економіка України після розпаду СРСР призвела до швидкого зростання майнової та соціальної нерівності. Виникли нові класи та соціальні групи, що суттєво змінило структуру українського суспільства.

Сучасна стратифікація характеризується розривом між доходами невеликої частки населення, яка контролює основні ресурси, та великою кількістю людей, що залишаються за межею бідності. Соціально-професійна диференціація відображає зростання престижу професій у сфері ІТ, фінансів, права, тоді як професії у сфері освіти, медицини й культури мають нижчий рівень оплати. Регіональна нерівність також є значущим чинником стратифікації, обмежуючи можливості для соціального просування населення у слабших регіонах.

4. Визначено економічні чинники бідності та соціальної нерівності та розроблено критерії диференціації населення за рівнем споживання.

Визначено, що основними чинниками бідності є: низький рівень доходів, інфляція, високий рівень безробіття, нерівність у доступі до якісної освіти та медичних послуг, регіональні економічні диспропорції, недосконала податкова політика.

Встановлено основні критерії диференціації за рівнем споживання, які включають: вимірювання доходів домогосподарств; врахування структури витрат на базові потреби; оцінку житлових умов та доступу до комунальних послуг; оцінку доступу до медичних та освітніх послуг; наявність заощаджень і можливість відкладання коштів. Застосування цих критеріїв є важливим для формування адресної соціальної політики, яка спрямована на зниження рівня бідності та подолання соціальної нерівності в Україні.

5. Проаналізовано сучасний рівень бідності в Україні.

Виявлено, що значна частина населення перебуває за межею бідності. За різними оцінками, від 20% до 40% українців не мають доходу для покриття базових потреб. Офіційний прожитковий мінімум не завжди враховує актуальні витрати на харчування, комунальні послуги тощо. Зайнятість обмежується регіональними диспропорціями, а значна частка працівників у тіньовій економіці не має стабільності чи соціального захисту, що посилює бідність, особливо серед людей похилого віку.

Виокремлено групи населення, найбільш вразливі до бідності. Зокрема, це сільське населення; сім'ї з дітьми; особи похилого віку; люди з інвалідністю та інші маломобільні групи.

6. Розроблено рекомендації щодо вдосконалення системи соціального захисту в Україні, включно з нормативно-правовими аспектами та напрямками реформ для подолання бідності й зменшення соціальної нерівності.

Підтверджено, що система соціального захисту потребує суттєвих змін для більшої ефективності у підтримці вразливих верств населення. Пропонується комплексна реформа соціального захисту, яка включає:

- нормативно-правові аспекти: підвищення адресності соціальної допомоги, нові стандарти прожиткового мінімуму, прогресивне оподаткування для зниження нерівності;

- напрями реформ для подолання бідності й зменшення соціальної нерівності: інтеграція соціальних програм у єдину систему для оптимізації

ресурсів, підтримка людей, які перебувають у стані бідності, а також інвестиції в освіту і перекваліфікацію;

– стимулювання економічної активності та зниження залежності від соціальної допомоги: державна підтримка підприємницьких ініціатив; програми професійної адаптації та перепідготовки; забезпечення гідних умов праці, включаючи конкурентну заробітну плату та соціальне страхування, що підвищить стабільність робочих місць і зменшить необхідність в соціальних виплатах.

Виконання цих рекомендацій сприятиме вдосконаленню системи соціального захисту, підвищенню її гнучкості та ефективності, а також забезпеченню справедливого розподілу ресурсів та можливостей в українському суспільстві.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96Text> (Дата звернення: 30.09.2024)
2. Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2000 р.: Послання Президента України від 06.03.2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0002100-01#Text> (Дата звернення: 30.09.2024).
3. Про Стратегію подолання бідності: Указ Президента України від 15.08.2001 № 637/2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/637/2001#Text> (Дата звернення: 01.10.2024).
4. Про зайнятість населення: Закон України від 05.07.2012 № 5067-VI : станом на 3 верес. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5067-17#Text> (Дата звернення: 01.10.2024).
5. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття: Закон України від 02.03.2000 № 1533-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1533-14#Text> (Дата звернення: 01.10.2024).
6. Про порядок призначення та перерахунку пенсій відповідно до Закону України від 15 липня 1999 р. "Про підвищення мінімального розміру пенсії" : Постанова Каб. Міністрів України від 19.08.1999 № 1528 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1528-99-п#Text> (Дата звернення: 05.10.2024).
7. Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії: Закон України від 15.06.1999 № 737-XIV.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/737-14#Text> (Дата звернення: 10.10.2024).

8. Про межу малозабезпеченості : Закон України від 04.10.1994 № 190/94-ВР . URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/190/94-вр#Text> (Дата звернення: 10.10.2024).

9. Про мінімальний споживчий бюджет : Постанова Каб. Міністрів України від 03.10.1991 № 244 : станом на 25 листоп. 1992 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/244-91-п#Text> (Дата звернення: 11.10.2024).

10. Про державну допомогу сім'ям з дітьми : Закон України від 21.11.1992 № 2811-XII . URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-12#Text> (Дата звернення: 11.10.2024).

11. Про пенсійне забезпечення : Закон України від 05.11.1991 № 1788-XII : станом на 14 серп. 2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1788-12#Text> (Дата звернення: 11.10.2024).

12. Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні : Закон України від 21.03.1991 № 875-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12#Text> (Дата звернення: 11.10.2024).

13. Про охорону праці: Закон України від 14.10.1992 № 2694-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2694-12#Text> (Дата звернення: 11.10.2024).

14. Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи: Закон України від 28.02.1991 № 796-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/796-12#Text> (Дата звернення: 11.10.2024).

15. Концепція економічної стабілізації та зростання в Україні. Офіційний вісник України 2020. №12.

16. Концепція державної регіональної політики. Офіційний вісник України. 2021. №22.

17. Про затвердження Комплексної програми забезпечення реалізації Стратегії подолання бідності: Постанова Каб. Міністрів України від 21.12.2001 № 1712. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1712-2001-п#Text> (Дата звернення: 20.10.2024).

18. Про заходи щодо подальшого вдосконалення надання населенню субсидій для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг, придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива: Постанова Каб. Міністрів України від 22.09.1997 № 1050. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1050-97-п#Text> (Дата звернення: 20.10.2024).

19. Про заходи щодо поетапного впровадження у Пенсійному фонді автоматизованого персоніфікованого обліку відомостей у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування: Постанова Каб. Міністрів України від 08.06.1998 № 832. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/832-98-п#Text> (Дата звернення: 25.10.2024).

20. Богиня Д. Соціально-економічні аспекти ринку праці в регіонах з підвищеним рівнем безробіття. *Україна: аспекти праці*. 2018. № 1.

21. Бондар І., Краснов Ю., Кузнєцова О., Соколенко Н. Політика зайнятості населення України. *Україна: аспекти праці*. 2016. №1.

22. Буря Т., Карцев І. Ситуація зайнятості в Україні та тенденції її розвитку. *Економіка України*. 2013. №10. С.61-68.

23. Вебер М. Вибране. – К.: Юрист, 2014. 702 с.

24. Васильченко В.С. Зайнятість та ринок праці. – К.: Основи, 2012. 205 с.

25. Васильченко В.С. Реформи і зайнятість. – К.: НЦ ЗРП. 2016.

26. Васильченко В.С. Якість робочої сили: стан і можливі заходи щодо його поліпшення. *Зайнятість та ринок праці*. 2019. Вип.10.
27. Власюк О.С., Пирожков С.І. Індекс людського розвитку. – К.: ПРООН, 2015. 83 с.
28. Гайдуцький П.І., Подолева О.Є. Фінансування соціальної політики: Навч. посібник. – К.: Вид-во НАДУ, 2015. 72 с.
29. Ганслі Теренс. Соціальна політика та соціальне забезпечення за ринкової економіки. – К.: Основи, 2016. 237 с.
30. Гнибіденко І. Проблеми трудової міграції в Україні та їх вирішення. *Економіка України*. 2021. №4.
31. Грошилін Г. Нові функції і роль держави в регулюванні соціально-трудових відносин в Україні. *Україна: аспекти праці*. 2016. № 5. С. 33-39.
32. Гудзинський С. Сільська зайнятість: стан, перспективи й напрями регулювання. *Україна: аспекти праці*. 2019. №5.
33. Данюк В.М., Колот А.М. Управління трудовими ресурсами: Навч.-метод. посібник. – К.: Політвидав України. 2011.
34. Дибя М., Комяков О. Еволюція механізму регулювання зайнятості в країнах з розвиненою ринковою економікою. *Економіст*. 2019. № 11.
35. Долішний М., Садова У., Семів Л. Проблеми ринку праці: потенціал науки в регіональних інтересах управління. *Регіональна економіка*. 2010. №1.
36. Єряшов Є., Петрос О. Соціологічний портрет регіонального безробіття. *Збірник наук. Праць НАДУ*. 2019. Вип.2. ч.2.
37. Іванкевич В. Система соціального захисту, що діє в Україні. *Україна: аспекти праці*. 2015. № 1-2. С. 43-46.
38. Князєв В.М. Соціальна технологія та управління політичними процесами в Україні / Нац. ін-т стратегічних досліджень. – К.: Вид. Дім “К.-М. Академія”, 2015. 35 с. (Наукові доповіді; Вип. 38).

39. Коваль О. Законодавчо-нормативна база України в галузі регулювання зайнятості. *Збірник наук. Праць НАДУ*. 2019. Вип.2. ч.2.
40. Кожан Т., Гриненко А. Соціальний захист сімей з дітьми: Міжнар. порівняння та досвід. *Україна: аспекти праці*. 2016. № 2-3. С. 46-48.
41. Краснов Ю. Стратегічні й оперативні заходи щодо державного регулювання зайнятості населення. *Україна: аспекти праці*. 2019. №2.
42. Кремень В.Г., Ткаченко В.М. Україна: альтернативи поступу (критики історичного досвіду). – К.: “ARC-UKRAINE”, 2016. 793 с.
43. Кунявський М. Вартість мінімального продуктового кошика у містах України. *Українські ділові новини*. 2019. №1
44. Лисогор Л. Приховане безробіття в Україні: сучасний стан та шляхи реалізації. *Економіка України: реалії, перспективи розвитку ринкових відносин: Анал. Розробки, пропозиції наук. та практ. Працівників*. 2020. Том.20.
45. Лібанова Е.М. Ринок праці: соціально-демографічні аспекти. – К.: Держ.центр зайнятості, 2016.
46. Лібанова Е.М. Бідність зайнятого населення (феномен України). *Зайнятість та ринок праці*. – К.: РВПС України НАН України, 2018. Вип.6.
47. Лібанова Е., Баланда А. Незареєстрована зайнятість в Україні: формування й можливості державного регулювання. *Україна: аспекти праці*. 2020. №4.
48. Лібанова Е.М. Ситуація на ринку праці в контексті новітніх макроекономічних змін. *Україна: аспекти праці*. 2016. № 6. С. 3-11.
49. Лібанова Е.М. Тривалість життя населення: Досвід комплексного регіонала. дослідження. – К.: Наук. думка, 2021. 225 с.
50. Лібанова Е.М. Ринок робочої сили: Методи аналізу та можливості регулювання. – К.: Держ. центр зайнятості, 2014. 93 с.
51. Лібанова Е.М. Український ринок праці: проблеми та перспективи. – К.: М-во праці України, 2013. 110 с.

52. Лібанова Е.М., Палій О.М., Скуратівський В.А. Людський розвиток: від ідеї до державної стратегії. *Вісн. УАДУ при Президентові України*. 2001. № 1 С. 159-171.

53. Мандибура В. Методологічні проблеми визначення критеріїв диференціації населення за рівнем споживання. *Україна: аспекти праці*. 2016. №7-8. С.35-45.

54. Михасюк І.Р., Побурко Я.О., Яцура В.В. Основи регулювання економічного і соціального розвитку регіонів: Навч. Посібник. – К.: ІСДО, 2015.

55. Мортіков В. Роль заробітної плати в регулюванні зайнятості. *Економіка України*. 2021. №1.

56. Науменко М. Соціальне забезпечення. Яку модель обрати? Віче. 2014. С. 23-25.

57. Науковий звіт про проведення соціологічного дослідження «Зайнятість, безробіття та приховане безробіття у великих містах України» – К.: Центр «Соціальний моніторинг». 2015. 134 с.

58. Злидні, діти та соціальна політика: шлях у світліше майбутнє. Дослідження становища у країнах із перехідною економікою. Регіон. моніторинговий доп. Дитячий фонд ООН. Міжнар. центр розвитку. Флоренції, Італія. 2015. № 3.

59. Новиков В. Модель актуальних розрахунків обов'язкового соціального страхування. *Економіка України*. 2016. № 1. С.62-68.

60. Новиков В., Надточій Б. Соціальна політика у ФРН: оплата праці та пенсійне страхування. *Економіка України*. 2014. № 2. С. 76-81.

61. Організаційно-правові аспекти захисту дітей. *Діти України в умовах перехідного періоду*. 2016. С. 46-50, 77-79.

62. Основи законодавства України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування». – К., 14 січня 2018 р. № 16/98 ВР.

63. Основні напрями реформування пенсійного забезпечення в Україні. *Соціальний захист*. 2018. С.4-9.

64. Основні напрямки реформування пенсійного забезпечення в Україні (схвалені Указом Президента України від 13 квітня 1998 р. № 291/98).

65. Основні напрями соціальної політики на 2000-2005 роки: цілі і завдання. *Соціальний захист*. 2000. №4. С.53-57.

66. Паламарчук В.М. Соціальна стратегія в Україні в період здійснення економічних реформ. Національний інститут стратегічних досліджень. – К. 2013. 31 с. (Наукові доповіді; Випуск 11).

67. Палій О.М. Сутність, система і напрямки здійснення соціального захисту: Лекція. – К.: Вид-во НАДУ, 2017. 13 с.

68. Палій О.М. Економічна і соціальна вартість пільгових пенсій. Актуальні проблеми реформування державного управління: Матеріали щоріч. наук.-практ. конференції наук.-пед. персоналу, слухачів, аспірантів, докторантів Академії, 29 трав. 1997. За ред. В.Князева. – К.: Вид-во НАДУ, 2017. С. 133-134.

69. Плахотнюк Т.К., Кичко І.І. Фінансовий механізм реалізації державної програми соціального захисту. *Соціальний захист*. 2018. №5. С. 45-49

70. Пігу А. Економічна теорія добробуту. – К.: Прогрес, 2015. 454 с.

71. Полешко А. Правові аспекти захисту дітей в Україні. *Право України*. 2016. № 7. С. 32-34.

72. Полтавець О. Соціально-економічна суть зайнятості населення та тенденції її структурних зрушень на сучасному етапі. *Україна: аспекти праці*. 2016. № 4. С. 26-31.

73. Позняк О. Теоретико-методологічні основи дослідження самозайнятості в Україні. *Україна: аспекти праці*. 2020. №8.

74. Попова О. Зайнятість в аграрному виробництві: реструктуризація і ефективність. *Україна: аспекти праці*. 2019. №2.

75. Прушківська Е. Мобільність робочої сили в умовах структурної перебудови економіки України. Економіка України: реалії, перспективи розвитку ринкових відносин: Аналіт. Розробки, проп. Наук. та практ. Працівників 2020. Том 20.
76. Радугін А.А., Радугін К.А. Соціологія. – О.: Центр, 2016. 206 с.
77. Реденко В. Фінансування соціального захисту населення в ФРН. *Фінанси України*. 2016. № 1. С. 63-75.
78. Реформування ринку праці та соціальної політики в Україні. – К.: МОП, 2014. 299 с.
79. Рімашевська Н. Прожитковий мінімум. *Аргументи і факти*. 2020. №14.
80. Риндзак О. Мотивація зайнятості населення на регіональному ринку праці: соціологічний аспект. *Регіональна економіка*. 2020. № 4.
81. Романюк О. Показники кінцевого споживання населення в системі національних рахунків ООН. *Вісн. НАДУ при Президентові України*. 2016. № 2. С. 40-53.
82. Романюк О. Реформування системи соціального захисту – найважливіше завдання у процесі ринкової трансформації. Сучасна економічна теорія і державні фінанси. Збірник праць. Вид-во НАДУ., 2019 р. С. 296-348.
83. Надольний І.Ф., Андрущенко В.П., Бойченко І.В., Розумний В.П. Рушійні сили та суб'єкти суспільного розвитку. Філософія: Навч. посібник. За ред. І.Ф. Надольного. – К.: Вікар, 2017. С. 405-432.
84. Савченко В., Анішина Н. Визначення потреби у нових робочих місцях на регіональному рівні. *Збірник наук. Праць НАДУ*. 2017. Вип.2. ч.2.
85. Сасенко Ю. Моделювання показників розвитку соціальної інфраструктури. – К.: Наукова думка, 2011. 164 с.
86. Сіваченко Є. Роль малого бізнесу у вирішенні проблем зайнятості. *Актуальні проблеми державного управління*. 2019. №2.

87. Статистичний щорічник України за 2020 р. За ред. О.Г. Осауленка. – К., Техніка, 2021. 652 с.
88. Скуратівський В.А. Принципи соціальної політики: Лекція. – К.: Вид-во УАДУ, 1997. 15 с.
89. Скуратівський В.А. Проблеми комплексності соціальної політики. Актуальні проблеми реформування державного управління: Матеріали щоріч. наук.-практ. конференції наук.-пед. персоналу, слухачів, аспірантів, докторантів Академії – К.: Вид-во УАДУ, 1997. С. 142-143.
90. Скуратівський В.А. Соціальна політика: нові орієнтири і тенденції розвитку. Проблеми теорії і практики державного управління і місцевого самоврядування: Матеріали щоріч. наук.-практ. конференції проф.-викл. складу та слухачів Української Академії державного управління при Президентові України – К. 1996. С. 51-57.
91. Скуратівський В.А. Соціальна політика як суспільний феномен і вид практичної діяльності. *Вісн. УАДУ при Президентові України*. 1997. № 1. С. 130-147.
92. Скуратівський В.А. Соціальний розвиток і соціальна політика: сучасні реалії, суперечності і тенденції розвитку. *Вісн. УАДУ при Президентові України*. 1996. № 1. С. 137-158.
93. Скуратівський В.А., Палій О.М., Лібанова Е.М. Соціальна політика: Навч.посібник. – К.: НАДУ, 2017.
94. Соколик М. Оцінка бідності в Україні в 1995–1996 рр. *Економіка України*. 1998. № 1. С.64-74.
95. Теренс М. Ганслі. Соціальна політика та соціальне забезпечення за ринкової економіки: Пер. з англ. – К.: Основи, 2016. 238 с.
96. Терещенко Н. Соціально-економічні проблеми формування ринку праці та страхування від безробіття як чинник стабілізації зайнятості в Україні. *Вісник УАДУ*. 2000. №1.

97. Терон І.В. Принципи та напрями реалізації державної регіональної економічної політики як важлива передумова зайнятості населення. *Зайнятість та ринок праці*. 2020. Вип.13.
98. Шамота В. Зайнятість населення та інвестиційна політика держави. *Україна: аспекти праці*. 2016. № 5. С. 16-20.
99. Харченко Н. Бідність в Україні. Характеристика та критерії виділення. *Україна: аспекти праці*. 2016. №7-8. С. 46-50.
100. Хупенгарднер Т. Бідність в Україні: Пер.с англ. – К., Основи, 2015.
101. Ерхард Л. Добробут всім. – К: Прогрес, 2021. 231 с.
102. Юрлова Н. Створення нових робочих місць як напрямок зниження рівня безробіття: Досвід окремих країн. *Україна: аспекти праці*. 2016. № 7-8. С. 68-73.
103. Юрлова Н. Продуктивна зайнятість в умовах радикальних змін у діяльності ринків праці в деяких країнах ОЄРС. *Україна: аспекти праці*. 2020. №7.
104. Юрчак Н. Регіональний аспект зайнятості та безробіття у соціологічному вимірі. *Україна: аспекти праці*. 2011. №1.
105. Яковлев О.І., Бабкін М.І., Павленок М.Д. Основи соціальної роботи. – К.: Основи, 2017. 100с.
106. Яценко В. Страхування від безробіття як чинник стабілізації зайнятості в Україні. *Україна: аспекти праці*. 2018. №3.
107. Яценко В. Солідарний та індивідуальний підходи щодо реформування пенсійної системи. *Соціальний захист*. 2018. С.46-63.
108. Маляренко В. Державне регулювання та розвиток системи соціальної стратифікації в Україні. Державна політика та управління стратегічними комунікаціями в кризових умовах: Збірник тез III Міжнародної науково-практичної конференції. Київ-Вроцлав, 23 жовтня 2024 р. – Київ: «Офіс Цифрового Врядування», 2024. 212 с. С. 137-138.

Звіт подібності

метадані

Заголовок

Державне регулювання та розвиток системи соціальної стратифікації в Україні

Автор

Маляренко Владислав Сергійович

Науковий керівник / Експерт

к.т.н. Шпига Петро Семенович

підрозділ

кафедра національної економіки та публічного управління

Тривога

У цьому розділі ви знайдете інформацію щодо текстових спотворень. Ці спотворення в тексті можуть говорити про МОЖЛИВІ маніпуляції в тексті. Спотворення в тексті можуть мати навмисний характер, але частіше характер технічних помилок при конвертації документа та його збереженні, тому ми рекомендуємо вам підходити до аналізу цього модуля відповідально. У разі виникнення запитань, просимо звертатися до нашої служби підтримки.

Заміна букв		0
Інтервали		0
Мікропробіли		101
Білі знаки		0
Парафрази (SmartMarks)		210

Обсяг знайдених подібностей

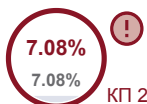
Коефіцієнт подібності визначає, який відсоток тексту по відношенню до загального обсягу тексту було знайдено в різних джерелах. Зверніть увагу, що високі значення коефіцієнта не автоматично означають плагіат. Звіт має аналізувати компетентна / уповноважена особа.

КП 1

25

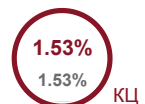
Довжина фрази для коефіцієнта подібності 2

КП 2

19478

Кількість слів

КЦ

148652

Кількість символів

Подібності за списком джерел

Нижче наведений список джерел. В цьому списку є джерела із різних баз даних. Колір тексту означає в якому джерелі він був знайдений. Ці джерела і значення Коефіцієнту Подібності не відображають прямого плагіату. Необхідно відкрити кожне джерело і проаналізувати зміст і правильність оформлення джерела.

10 найдовших фраз

Колір тексту

ПОРЯДКОВИЙ НОМЕР	НАЗВА ТА АДРЕСА ДЖЕРЕЛА URL (НАЗВА БАЗИ)	КІЛЬКІСТЬ ІДЕНТИЧНИХ СЛІВ (ФРАГМЕНТІВ)	
1	https://vk24.ua/regulations_and_jurisprudence/zakoni/zakon-ukraini-pro-prozitkovii-minimum	74	0.38 %
2	https://knowledge.allbest.ru/economy/3c0b65635a2ad68a5c53b88521206c27_0.html	62	0.32 %
3	http://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/1/1/%D0%93%D1%83%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%8E%D0%BA%20%D0%9B.%20%D0%A1%D0%9E%D0%A6%D0%86%D0%9E%D0%9B%D0%9E%D0%93%D0%86%D0%AF_%D1%85%D1%80%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D1%82%D1%96%D1%8F%20%D1%82.1.pdf	62	0.32 %
4	https://studfile.net/preview/9123608/page:2/	61	0.31 %

Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана
Факультет економіки та управління

Вроцлавський Університет
Факультет права, управління та економіки
Інститут адміністративних наук

ЗБІРНИК ТЕЗ
III Міжнародної науково-практичної конференції

**ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА
ТА УПРАВЛІННЯ
СТРАТЕГІЧНИМИ КОМУНІКАЦІЯМИ
В КРИЗОВИХ УМОВАХ**

POLITYKA PUBLICZNA I ZARZĄDZANIE KOMUNIKACJĄ
STRATEGICZNĄ W WARUNKACH KRYZYSOWYCH

PUBLIC POLICY AND STRATEGIC COMMUNICATION
MANAGEMENT IN CRISIS CONDITIONS

23 жовтня 2024 року

«ОФІС ЦИФРОВОГО ВРЯДУВАННЯ»

Київ–Вроцлав

УДК 621:351/354

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Факультету економіки та управління КНЕУ імені Вадима Гетьмана
протокол №4 від 21.11.2024*

Тези публікуються в авторській редакції.
Організаційний комітет залишає за собою право не поділяти думку авторів.

Державна політика та управління стратегічними комунікаціями в кризових умовах : Збірник тез III Міжнародної науково-практичної конференції. Київ-Вроцлав, 23 жовтня 2024 р. Київ : «ОФІС ЦИФРОВОГО ВРЯДУВАННЯ», 2024. 212 с.

Збірник тез укладено за підсумками досліджень, представлених на III Міжнародної науково-практичної конференції **«Державна політика та управління стратегічними комунікаціями в кризових умовах»** 23 жовтня 2024 року. Доповіді учасників презентують наукові результати щодо діяльності органів державної влади в кризових умовах, зокрема збройної агресії проти України задля подальшого розвитку спеціальності 281 «Публічне управління та адміністрування».

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Леонід АРСЕНОВИЧ	д.філософ. публ. упр. та адмін.
Віталій ГАВРИЛЯК	д.філософ. публ. упр. та адмін.
Сергій КВІТКА	д.держ.упр., проф.

УДК 621:351/354

Владислав МАЛЯРЕНКО
Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТА РОЗВИТОК СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНОЇ СТРАТИФІКАЦІЇ В УКРАЇНІ

Соціальна стратифікація, яка охоплює різні шари суспільства за економічними, соціальними та культурними характеристиками, є фундаментальною категорією соціології. Функціоналісти бачать соціальну стратифікацію як важливу для стабільності суспільства, а конфліктні теоретики наголошують на тому, що стратифікація є результатом нерівного розподілу влади та ресурсів, що призводить до соціальних конфліктів та нерівності. Значення таких чинників, як влада, престиж і власність, у формуванні соціальної піраміди, що є важливим для розробки ефективної державної політики у сфері соціального захисту.

Соціоструктурні процеси, які супроводжують соціальну нерівність, підсилюються глобалізацією та розвитком ринкових відносин. Розуміння причин і наслідків соціальної стратифікації є ключовим завданням для формування ефективної державної політики у сфері соціального захисту.

Економічні чинники, які впливають на рівень бідності та соціальної нерівності, зокрема нерівність у доступі до фінансових ресурсів, низький рівень заробітної плати, обмежені можливості працевлаштування та регіональні диспропорції.

Соціальний престиж визначено як суспільне визнання, залежне від освіти, доходу, професії та статусу. Розрив у доходах і рівнях життя призводить до значного дисбалансу у доступі до ресурсів, що визначає соціальний престиж. Високооплачувані професії, як правило, мають більший престиж, тоді як низькооплачувані, попри свою суспільну значущість, не забезпечують достатнього статусу, що закріплює соціальну нерівність і обмежує мобільність між високопрестижними та низькопрестижними групами.

Перехідна економіка України після розпаду СРСР призвела до швидкого зростання майнової та соціальної нерівності. Виникли нові класи та соціальні групи, що суттєво змінило структуру українського суспільства. Сучасна стратифікація характеризується розривом між доходами невеликої частки населення, яка контролює основні ресурси, та великою кількістю людей, що залишаються за межею бідності. Соціально-професійна диференціація відображає зростання престижу професій у сфері ІТ, фінансів, права, тоді як професії у сфері освіти, медицини й культури мають нижчий рівень оплати. Регіональна нерівність також є значущим чинником стратифікації, обмежуючи можливості для соціального просування населення у слабших регіонах.

Основними чинниками бідності є: низький рівень доходів, інфляція, високий рівень безробіття, нерівність у доступі до якісної освіти та медичних послуг, регіональні економічні диспропорції, недосконала податкова політика.

Основні критерії диференціації за рівнем споживання, які включають: вимірювання доходів домогосподарств; врахування структури витрат на базові потреби; оцінку житлових умов та доступу до комунальних послуг; оцінку доступу до медичних та освітніх послуг; наявність заощаджень і можливість відкладання коштів. Застосування цих критеріїв є важливим для формування адресної соціальної політики, яка спрямована на зниження рівня бідності та подолання соціальної нерівності в Україні.

Значна частина населення перебуває за межею бідності. За різними оцінками, від 20% до 40% українців не мають доходу для покриття базових потреб. Офіційний прожитковий мінімум не завжди враховує актуальні витрати на харчування, комунальні послуги тощо. Зайнятість обмежується регіональними диспропорціями, а значна частка працівників у тіньовій економіці не має стабільності чи соціального захисту, що посилює бідність, особливо серед людей похилого віку. Виокремимо групи населення, найбільш вразливі до бідності, зокрема, це сільське населення; сім'ї з дітьми; особи похилого віку; люди з інвалідністю та інші маломобільні групи.

Система соціального захисту потребує суттєвих змін для більшої ефективності у підтримці вразливих верств населення. Пропонується комплексна реформа соціального захисту, яка включає:

- нормативно-правові аспекти: підвищення адресності соціальної допомоги, нові стандарти прожиткового мінімуму, прогресивне оподаткування для зниження нерівності;

- напрями реформ для подолання бідності й зменшення соціальної нерівності: інтеграція соціальних програм у єдину систему для оптимізації ресурсів, підтримка людей, які перебувають у стані бідності, а також інвестиції в освіту і перекваліфікацію;

- стимулювання економічної активності та зниження залежності від соціальної допомоги: державна підтримка підприємницьких ініціатив; програми професійної адаптації та перепідготовки; забезпечення гідних умов праці, включаючи конкурентну заробітну плату та соціальне страхування, що підвищить стабільність робочих місць і зменшить необхідність в соціальних виплатах.

Виконання цих рекомендацій сприятиме вдосконаленню системи соціального захисту, підвищенню її гнучкості та ефективності, а також забезпеченню справедливого розподілу ресурсів та можливостей в українському суспільстві.

ЛАВРУСЬ Андрій МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ЦИФРОВОГО РОЗВИТКУ МІСЬКИХ ГРОМАД В УКРАЇНІ	104
ГАШЕВ Руслан ЗВ'ЯЗКИ З ГРОМАДСЬКІСТЮ ЯК ІНСТРУМЕНТ АНАЛІЗУ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ.....	108
ДЕМ'ЯНЧУК Денис МОДЕЛЮВАННЯ АНАЛІЗУ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ.....	110
ЄВТУШЕНКО Тихін ВПЛИВ ПОЛІТИЧНОЇ АНАЛІТИКИ НА ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ.....	113
ПАДАЛКА Артем ПОЛІТИЧНЕ ЛІДЕРСТВО ЯК ПСИХОЛОГІЧНИЙ ФЕНОМЕН СУСПІЛЬНО-ВЛАДНИХ ВІДНОСИН	116
МАХНОВЕЦЬ Віктор СТЕПАНЕНКО Олексій КОМУНІКАТИВНІ МЕХАНІЗМИ ЗДІЙСНЕННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ОПЕРАЦІЙ.....	120
ДЕМ'ЯНЧУК Анастасія РОЛЬ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ У ФОРМУВАННІ ПОЛІТИЧНИХ КОМУНІКАЦІЙ	123
ШУЛЬГА Ігор РАДКЕВИЧ Володимир МЕХАНІЗМИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ СФЕРИ ЕЛЕКТРОННИХ КОМУНІКАЦІЙ.....	126
КОЧУРА Максим ТРАВІН Олександр ВИРОБЛЕННЯ ЄВРОІНТЕГАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ: ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД ТА РОЗВИТОК.....	129
ОСЬМАК Анастасія СЕРГІЄНКО Павло ІДЕНТИФІКАЦІЯ ТА АВТЕНТИФІКАЦІЯ З ВИКОРИСТАННЯМ ЖЕСТІВ І ПАСКЕЇВ	132
ТИЩЕНКО Данило ДЕРЖАВНІ МЕХАНІЗМИ РОЗВИТКУ ІПОТЕЧНОГО РИНКУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	135
МАЛЯРЕНКО Владислав ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТА РОЗВИТОК СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНОЇ СТРАТИФІКАЦІЇ В УКРАЇНІ.....	137
ГОЛОВЕЙ Михайло ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	139

н а у к о в е в и д а н н я

ЗБІРНИК ТЕЗ
III Міжнародної науково-практичної конференції

**ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА
ТА УПРАВЛІННЯ
СТРАТЕГІЧНИМИ КОМУНІКАЦІЯМИ
В КРИЗОВИХ УМОВАХ**

POLITYKA PUBLICZNA
I ZARZĄDZANIE KOMUNIKACJĄ STRATEGICZNĄ
W WARUNKACH KRYZYSOWYCH

PUBLIC POLICY AND STRATEGIC COMMUNICATION
MANAGEMENT IN CRISIS CONDITIONS

23 жовтня 2024 року

Авторська редакція

Упорядник та виготовлювач
ГО «ОФІС ЦИФРОВОГО ВРЯДУВАННЯ»
digital.gov.office@gmail.com

Підписано до друку 30.10.2024. Формат 60х84 /16. Папір офісний. Гарнітура TimesNewRoman
Спосіб друку цифровий. Ум. друк. арк. 14.18 Наклад 300